

Varel, A. (2022). "Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Ütopya ve Siyaset: *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ve *Ankara'da* Politik Eleştiri ve İdeal Toplum Tasarımları ", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 51, Denizli, ss. 27-47.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATINDA ÜTOPYA ve SİYASET: *SERBEST İNSANLAR ÜLKESİNDE* ve *ANKARA'DA* POLİTİK ELEŞTİRİ ve İDEAL TOPLUM TASARIMLARI

Anıl VAREL*

Öz

Ahmet Ağaoğlu'nun 'Serbest İnsanlar Ülkesinde' ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 'Ankara' isimli romanları, yazarlarının dünya görüşleri çerçevesinde şekillenen iki farklı toplum tasarımı sunmaktadır. Her iki yazar da 1930'lu yılların Türkiye gerçekliğini farklı açılardan eleştiriye tabi tutup; buna paralel olarak, ütopya tasarımlarında iki farklı toplum modeli önermektedirler. Ancak literatüre genel bir göz gezdirildiğinde; bu romanların, yazıldıkları dönemin Türkiye gerçekliğine dair eleştirel duruşunun belirgin biçimde vurgulanmadığı veya bu eleştirilerin o günün politik tartışmalarında somut olarak nereye oturduğunun hakkıyla çözümlenemediği görülmektedir. Zira bazı özellikleri, kaleme alındıkları dönemde söz konusu romanların politik-ideolojik açıdan taşıdıkları ayırt edici niteliklerinin tespitini zorlaştırmaktadır. Bu sorunu bertaraf edilemek için, bu romanları, dönemin güncel politik saflaşmalarını ve roman yazarlarının başka mecralarda dile getirdikleri görüşleri dikkate alarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu çalışmada, dönemin siyasal-toplumsal gerçekliğinin söz konusu romanlarda hangi açılardan eleştirildiği üzerinde durulacak ve bu romanlarda mevcut olana alternatif olarak geliştirilmiş iki farklı toplum tasavvuru ideolojik ve politik yönden karşılaştırmalı biçimde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ütopya, Türk Edebiyatı, Erken Cumhuriyet Dönemi.

UTOPIA AND POLITICS IN TURKISH LITERATURE OF THE EARLY REPUBLIC PERIOD: POLITICAL CRITICISM AND IDEAL SOCIETY DESIGNS IN *SERBEST İNSANLAR ÜLKESİNDE* AND *ANKARA*

Abstract

Ahmet Ağaoğlu's 'Serbest İnsanlar Ülkesinde' and Yakup Kadri Karaosmanoğlu's 'Ankara' novels present two different society designs shaped by the worldviews of their authors. Both authors criticize the reality of Turkey in the 1930s from different perspectives, and parallel to this, they propose two different models of society in their utopia designs. However, when the literature is reviewed in general, it is seen that the critical stance of these novels about the Turkish reality of the period in which they were written could not be clearly emphasized or the place of these criticisms in the political debates of the day could not be properly resolved. Because some of their features make it difficult to determine the politically-ideologically distinctive aspects of these novels at the time they were written. In order to eliminate this problem, it is necessary to evaluate these novels by taking into account the current political confrontations of the period and the views expressed by the novelists in other studies. In this study, it will be focused on from which aspects the political-social reality of the period was criticized in these novels, and two different conceptions of society, developed as an alternative to the existing one in these novels, will be evaluated in political and ideological aspects.

Keywords: Ahmet Ağaoğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Utopia, Turkish Literature, Early Republic Period.

*Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ÇORUM.
e-posta: anilvarel@gmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-5000-5588>)

GİRİŞ

Ahmet Ağaoğlu'nun '*Serbest İnsanlar Ülkesinde*' ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun '*Ankara*' isimli romanları, yazarlarının dünya görüşleri çerçevesinde şekillenen iki farklı toplum tasarımı sunmaktadır. *Ankara*, Türkiye tarihinin ideolojik açıdan en etkili dergilerinden biri olan *Kadro*'da geliştirilen sol-Kemalist fikriyattan fragmanlar içerir. *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ise -öyle olup olmadığı ayrıca tartışma konusu edilecek olmakla birlikte- en kalın konturlarla liberal bir ütopya olarak genel kabul görür. İki farklı dünya görüşüyle kaleme alınan bu iki roman ayrıca, ülkenin siyasal-toplumsal gerçeklerine yönelik farklı eleştiriler barındırır. Bu çalışmada, dönemin siyasal-toplumsal gerçekliğinin söz konusu romanlarda hangi açılardan eleştirildiği üzerinde durulacak ve bu romanlarda mevcut olana alternatif olarak geliştirilmiş iki farklı toplum tasavvuru ideolojik ve politik yönden karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilecektir.

Aslında söz konusu romanlar, Türkiye'deki literatürde on yıllardır çeşitli açılardan tartışılıyorlar ve dolayısıyla burada tek tek sayılamayacak miktarda makale, tez çalışması ve kitapta inceleme konusu edildiler. Ancak bu literatüre genel bir göz gezdirildiğinde; bu romanların, yazıldıkları dönemin Türkiye gerçekliğine dair eleştirel duruşunun belirgin biçimde vurgulanmadığını veya bu eleştirilerin o günün politik tartışmalarında somut olarak nereye oturduğunun hakkıyla çözümlenemediğini söyleyebilmek mümkündür. Literatürdeki bu soruna, birbiriyle ilişkili iki faktörün yol açtığı söylenebilir: (I) Ağaoğlu ve Karaosmanoğlu, yeni rejimi ve Cumhuriyet Dönemi reformlarını büyük oranda benimsemiş ve dolayısıyla Kemalist Devrim'i tarihsel açıdan ilerici bir hamle olarak onaylamışlardır ve dahası, (II) yazıldığı tarihlerde her iki romanın yazarı da kendisini, ideolojik-politik saflaşmalarda Mustafa Kemal Atatürk'le aynı safta konumlandırmaya özellikle çaba sarf etmişlerdir. Nitekim her iki eserde de Atatürk, pozitif bir referans kaynağı olarak roman kurgusuna da dâhil edilmiştir. Ancak bu durum, söz konusu roman yazarlarının Türkiye'nin toplumsal ve siyasal gerçekliğine dair -örtük veya açık- son derece önemli eleştirilerde bulunmalarına ve bu eleştirilere konu olan sorunların aşılacağı ideal bir toplum tasavvuru önermelerine bir engel teşkil etmemiştir. Elbette, bu romanlarda somutlaştırılmaya çalışılan ideal toplum tasarımlarının, mevcut olandan veya iktidarın politik ve ideolojik yönelimlerinden ne dereceye kadar farklı sayılabilecekleri meselesi tartışmaya açıktır. Ancak bu romanlar -Atatürk'e ve genel olarak Kemalist Devrim'e yönelik tüm olumlamlarına rağmen- basitçe, mevcut rejimin meşrulaştırılması veya bazı ufak-tefek pürüzlerinin düzeltilmesi amacıyla kaleme alınmış metinler olarak nitelenemezler. *Ankara* romanı üzerinden bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, ülkedeki tüm işçilerin devlet memuru statüsü kazandığı ve -yazarının deyişiyle- işçilerin üzerinde patron diye bir "belâ"nın bulunmadığı bir Türkiye hayali (Karaosmanoğlu, 2015: 183), aslında apaçık biçimde sosyalizan veya daha temkinli bir tabirle, 'anti-kapitalist' bir tahayyüldür. Dolayısıyla böyle bir Türkiye hayali, rejimin ideolojik ve politik yönelimlerinden kesinlikle başka bir yerde konumlanmaktadır. Ancak tıpkı Kadrocu diğer arkadaşları gibi Yakup Kadri de bu tahayyülü Kemalizme yabancı (ona dışsal) bir fikir olarak sunmadığı için,¹ yazarın hayali Türkiye'si ile gerçek Türkiye arasındaki açının genişliğini ilk bakışta tespit edebilmek zorlaşmaktadır. Üstelik bu romanda işlenen iki karakter (Hakkı ve Murat Beyler), aşağıda detaylı olarak gösterileceği üzere, o dönemde iktidarın eteklerinde yer alan aferistlere karşı açık ve rejimin onları kollamaya yönelik politikalarına karşı ise örtük bir eleştirinin vesilesi olarak kurgulanmışlardır. Eğer dönemin politik gelişmeleri ve Yakup Kadri'nin de bir mensubu olduğu *Kadro* hareketinin içinde bulunduğu politik saflaşmalar hesaba katılmazsa; romandaki bu karakterler, Tanzimat edebiyatından beri süregelen 'alafranga züppe' tiplemesinden; romanın temel ideolojik çerçevesi de batılılaşmanın yanlış anlaşıldığı önermesinden ibaretmiş gibi gözükecektir.² Oysa romanın ideolojik-politik içeriği bundan çok daha derin ve 1930'lu yılların Türkiye'sinde güncel siyasetin bilfiil içinden türetilmiş olan tartışmalar barındırmaktadır. Ağaoğlu ise tek parti yıllarında, "[b]izde Cumhuriyetten en uzak bir alâmet bile yoktur. Bizdeki rejim tam manasile ve en şiddetli bir diktatörlüktür" (Ağaoğlu, 1949: 106) diye yazacak kadar muhalif bir kimliğe sahiptir. '*Serbest İnsanlar Ülkesinde*' isimli romanını bu derece muhalif bir pozisyona sürüklenmezden önce kaleme almış olsa da, bu romanda da dönemin siyasal-toplumsal gerçekliğine dair birtakım önemli eleştiriler tespit edebilmek mümkündür. Özetle Atatürk'e ve Kemalist Devrim'e övgüler sunulması, her iki romanın da Türkiye'nin siyasal-toplumsal gerçekliğine dair olumsuzlamalar içerdiği ve iktidar kadrolarının en azından bir bölümünün eleştirel biçimde hedef alındığı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

1 Kemalizm ve milliyetçilik ile sol bir anti-kapitalizmi (ve hatta sosyalizmi) birbirlerini tamamlayan fikirler olarak görmek, Yakup Kadri'ye ve Kadroculara mahsus bir düşünce olmayıp; 1930'lu yıllardan sonra da Türkiye solunun önemli bir kısmında yaygın bir fikir olarak kalmaya devam edecektir. Konuya dair detaylı bir okuma için bkz.: Atlıgan (2008; 2009a; 2009b).

2 *Ankara*'nın böyle bir yorumla değerlendirildiği çalışmalara bir örnek için bkz.: Yumuşak (2016).

Nitekim 1930'lu yıllarda -ve hatta daha sonrasında da- Türkiye'de siyaset oyunu çoğunlukla, Atatürk'ün hem oyunun kurgusuna dâhil edildiği ama hem de farklı siyasal konumlarda yer alan hemen herkesin Atatürk'ü kendi safında kurgulamak suretiyle aslında siyaseten nötrleştirdikleri bir etkinliktir.³ Yani siyaset oyunundaki tüm meşru özneler, Atatürk'ü kendilerine pozitif bir referans kaynağı olarak sunarlar; ancak bu asgari müşterek sağlandıktan sonra, farklı siyasal aktörler politik ve ideolojik açıdan birbirleriyle kıyasıya mücadele etmeye devam ederler. Tam da bu nedenle, politik eleştirilerde de doğrudan doğruya Atatürk değil, iktidar bloğunda yer alan çeşitli kişiler veya gruplar (İsmet İnönü, İş Bankası çevresi, Recep Peker grubu vs.) hedef alınır. Aslında böyle bir tutum, söz konusu yorum/eleştiri sahiplerinin mutlak suretle samimiysiz bir tavır içinde oldukları anlamına gelmez. Ancak samimiyseler dahi her birinin, rejimin temel mantığına ve Atatürk'e dair kavrayışlarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, bilhassa tek parti yıllarında, yüzeysel bir bakış açısından hemen herkes aynı ideolojik-politik hattaymış gibi görünebilir. Örneğin 1930'lu yıllarda dönemin tüm meşru siyasi özneleri, sadece Atatürk'ün önderliğini değil; Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ilkeleri arasına yeni dâhil edilmiş olan devletçilik ilkesini de onaylarlar. Zaten bu ilke anayasaya da girdiğine göre başka bir seçenek de meşru görülmeyecektir. Ama gerçekte, Celâl Bayar ile 'İsmet İnönü - Recep Peker' çizgisinin anladığı devletçilik birbirlerinden farklıdır (Boratav, 1974: 152). Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Kadrocu arkadaşlarının anladığı devletçilik ise her iki gruptan da farklıdır.⁴ Ancak devletçiliğe dair sosyalizm ile liberalizm arasında salınan tüm bu farklı yorumların sahipleri, Atatürk'ü kendileriyle aynı safta konumlandırır.

Bu çalışmada ele alınan romanlarda da aslında benzer bir durum geçerlidir. Ağaoğlu ve Karaosmanoğlu, bambaşka açılardan ülkenin siyasal-toplumsal gerçekliğine dair önemli eleştiriler yöneltilir; haklı olarak her ikisi de birbirlerini karşı saflarda görürler ve sundukları ideal toplum tasarımlarında da ideolojik açıdan birbirlerinden gerçekten farklılaşırlar. Ama tüm bunlara rağmen, her ikisi de Atatürk'ü ve rejimi kendi saflarında kurgularlar. Çünkü önerilerini ve eleştirilerini, Atatürk'ü ve rejimin kırmızı çizgilerini tartışma dışı bırakarak ve hatta kendilerini, bunların gerçek savunucuları biçiminde kurgulayarak sunarlar. Dolayısıyla bu romanlarda örtük veya açık olarak dile getirilen eleştirilerin politik arka planının, bu eleştirilerin kapsamının ve sertliğinin doğru biçimde tespit edilebilmesi için, bu romanları, söz konusu yazarların başka mecralarda dile getirdikleri görüşlerle ve dönemin politik gelişmeleriyle birlikte ele almak gerekmektedir. Bu makalede de böyle yapılmaya çalışılmaktadır.

Öte yandan, söz konusu romanlardaki eleştirel duruşa dair yukarıda belirtilenler, bu romanların birer ütopya olarak kabul edilebilmeleri için yine de yeterli görülmebilir. Zaten *Ankara*, yayımlandığı 1935 yılından sonra çok kısa bir süre içinde (1942 yılına kadar) Türkiye'de gerçekleşmesi beklenen atılımlara dair bir kurgu içermektedir. Dolayısıyla bu romandaki olaylar aslında hayalî bir ülkede geçmemektedir ve sırf bu nedenle dahi kelimenin birincil anlamıyla ütopya olarak nitelenmesine itiraz getirilebilir.⁵ Daha da önemlisi, her iki romanın da dönemin siyasal-toplumsal düzenine yönelik radikal birer başkaldırı sayılabilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla söz konusu romanlar, Thomas More'un 'Ütopya' isimli ünlü eseriyle özdeşleştiği anlamıyla ütopya türünün

3 '1' numaralı dipnotta, Türkiye solunun Kemalizmle eklenme çabalarını detaylı olarak ele alan bazı kaynaklardan bahsedilmiştir. Türkçülük, muhafazakârlık, liberalizm gibi, sağın çeşitli fraksiyonlarının Kemalizmle eklenme çabaları içinse özellikle bkz.: Bora ve Taşkın (2009).

4 Bu konuyu başka bir yerde (Varel, 2021) detaylı biçimde ele almaya çalıştım.

5 İnsanlık tarihi boyunca ütopya kelimesi birbirleriyle tamamen ilişkisiz olmayan, ancak yine de kısmen farklılaşan anlam içerikleriyle kullanılmıştır. Yunanca kökenli olan bu kelime, 'olmayan', 'hiçbir yerde bulunmayan' anlamlarına gelen 'ou'; 'mükemmel olan' anlamına gelen 'eu' ve 'yer' anlamına gelen 'topos' kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir. Dolayısıyla ütopya kısaca, 'hayalî, ideal ülke' olarak tanımlanabilir ve roman formunda edebi bir tür olarak ütopya nitelemesi, Thomas More'un *Ütopya* (1516) isimli ünlü eseriyle literatüre girmiştir. Söz konusu eserde ütopya, ideal bir toplumun kurulduğu varsayılan, özel mülkiyetin ortadan kalktığı, esirler haricinde sınıf ayrımlarının bulunmadığı, her şeyin eşit paylaşıldığı ve dinsel hoşgörünün hüküm sürdüğü hayalî bir adayı, bir düş ülkesini nitelemektedir. Kavram bu içeriğiyle, aşağıda belirtilen geniş anlamlardan daha özel bir içeriğe sahiptir ve More'un yukarıda adı anılan çalışmasından sonra, Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis* (1627), Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* (1602) gibi eserlerle romanın özel türü olarak edebiyat literatüründe yerleşmiştir (Hançerlioğlu, 1974: 117-120; 1995: 179-187, 299). Ancak bu kavram, daha geniş anlam içerikleriyle de kullanılabilen ve hem biçimi hem de muhtevası kayda değer ölçüde birbirlerinden farklılaşan eserler bir biçimde ideal bir toplum tasarımı sunmaları hâlinde ütopya olarak tanımlanabilmektedir. Kavramın anlamı bu şekilde genişlediğinde, sadece roman formuyla sınırlı kalmayacak biçimde; ideal görülen bir toplumsal düzenin ayrıntılı betimlenişine anlamına gelecektir (Ağaoğulları ve Köker, 2008: 237). Kavramın geniş anlamları tercih edildiğinde, ütopyaların tarihi, Platon'un *Devlet*'inden dahi gerilere; insanlığın bilinen en eski yazılı eserlerine (örneğin *Mahabharata*'ya, *Eski Ahit*'e veya *Odysseia* gibi örneklerle) ve hatta yazılı eser formunda sunulmamakla birlikte ideal bir toplum tasarımı düşüncesinin bir sonucu olarak pratiğe dökülen Pythagorasçı topluluk deneyimlerine kadar uzanmaktadır (Omay, 2009: 6, 11). Öte yandan ütopya terimi ve bundan türeyen 'ütöpic', 'ütöpic', 'ütöpic' gibi kelimeler yer yer, bir düşünceler bütünü bilimsel bir nitelik taşıması anlamında, pejoratif bir içerikle de kullanılabilir. Örneğin Marksist literatürde 'ütöpic sosyalizm' ifadesi, bilimsel sosyalizmin karşıtı olarak; yani eşit bir toplum istencinin bilimsel bir temele oturtulmaması, insan doğasına ilişkin metafizik ön kabullerden yola çıkması, programatik açıdan ayaklarının yere basmaması, ham hayal bir nitelik taşıması anlamlarında kullanılmaktadır. Bilindiği gibi, terimin, bir fikrin gerçekçi ve uygulanabilir olmaması anlamında genişletilebilecek olan pejoratif içeriği, Marksizm içi tartışmalarla sınırlı kalmayacak biçimde gündelik dilde de yaygın şekilde kullanılmaktadır.

uzağına düşerler. Bununla birlikte, bu romanlar, dönemin siyasal-toplumsal gerçekliğine yönelik olarak ilk bakışta sanılabileceğinden aslında daha sert nitelikte eleştiriler içermeleri ve ideal bir toplum tasarımı sunmaları itibarıyla yine de ütopyik öğeler barındırmaktadırlar. Yukarıda değinildiği gibi bu makale, bu eleştirel duruşa odaklanacaktır. Tam da bu nedenle, burada ele alınacak romanlarda dönemin resmî ideolojisiyle uyumlu olan öğelere (sekülerizm, batıcılık, pozitivism, Osmanlı geçmişiyle bağların koparılma çabasına verilen onay, cumhuriyetçilik vb.) özel bir vurgu yapılmayacaktır.⁶ Yukarıda belirtilen temel sorunsalları açısından bu makale asıl olarak Ağaoğlu ve Karaosmanoğlu'nun resmî ideolojileri kurdukları pozitif ilişkiye değil; bu yazarların hem birbirleriyle hem de resmî ideoloji ve siyasal iktidarla aralarındaki fay hatlarına yoğunlaşacaktır.

Birincil (*Serbest İnsanlar Ülkesinde* ve *Ankara* romanları ile söz konusu roman yazarlarının farklı mecralarda kaleme aldıkları başka yazılara) ve ikincil kaynaklara (bu romanlara ve yazarlarına dair literatürde yer alan değerlendirmelere) dayalı olarak kurgulanan bu çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm *Serbest İnsanlar Ülkesinde* romanına, ikinci bölüm ise *Ankara* romanına ayrılmıştır. Çalışmanın son bölümü ise bu romanların ütopya kavramıyla birlikte düşünüldüklerinde, ideolojik açıdan nerede durduklarının tartışılmasına ve bu romanlarda içerilen politik eleştiriler ile ideal toplum tasarımlarının ideolojik ve politik yönden kıyaslanmasına ayrılmıştır. Ele alınan romanlarda bu çalışmanın temel sorunsalına dâhil olmayan konular tartışma dışı bırakılmış; ülkenin mevcut durumuna ilişkin doğrudan politik nitelikteki temel eleştirilere ve bunlara paralel olarak romanlardaki ideal toplum tasarımlarına yansıyan başlıca politik-ideolojik önermelere odaklanılmıştır.

1. SERBEST İNSANLAR ÜLKESİNDE: BULANIK BİR LİBERAL DÜŞ

Ağaoğlu'nun *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli eserini tahlil etmezden önce; eserin yazıldığı dönemin, Ağaoğlu'nun ideolojik ve politik evriminde hangi safhaya denk geldiğini tespit etmekte yarar vardır. Zira bir düşünürün tek bir çalışmasına odaklanıldığında; doğaldır ki, akış hâlindeki zamanın içerisinde aslında sadece belirli bir ânın fotoğrafı çekilmiş gibi olur. Ancak fotoğrafa yansıyan ânın öncesinde ve sonrasında neler yaşandığının bilgisine sahipsek, o fotoğrafta apaçık gözükkenler haricinde ilk bakışta hemen fark edilemeyecek önemli detayları da yakalayabiliriz. *Serbest İnsanlar Ülkesinde* eserinin de bir akış sürecinin sadece bir ânı olduğunu dikkate almak ve bu ânı, öncesinde ve sonrasında yaşananların bilgisine sahip olma ayrıcalığını kullanarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu sayede, salt bir esere odaklanılmasının yol açabileceği kısıtlı bakış açısından sıyrılarak, meseleye dinamik (hareket hâlinde olanı yakalayabilen) bir bakış açısıyla yaklaşılacaktır.

Türkiye'de liberal düşüncenin öncülerinden biri olarak genel kabul gören Ağaoğlu'nun kendi düşünsel evrimi içerisinde görece net ve keskin bir liberal duruş sergilemeye başlaması, aslında uzun yıllara yayılan bir oluşum sürecidir. Bunun ilk izleri Fransa'daki öğrencilik yıllarına kadar takip edilebilecek olsa da bu süreç, bundan çok geç bir tarihte, 1930'lu yıllarda tamamlanmıştır.⁷ Zira II. Meşrutiyet yıllarında, önemli bir üyesi olduğu ve hatta Merkez-i Umumi'sinde yer aldığı İttihat ve Terakki bünyesinde Ağaoğlu, daha ziyade Türkçü fikirleriyle ön plandadır. İttihatçı kimliğiyle bir hesaplaşma sürecine girdiği Malta sürgününde kaleme aldığı ve 1927 yılında yayınlanan *Üç Medeniyet* isimli eserde ise hayatının geri kalanında da ısrarla savunacağı en temel liberal temaları görece sistematik biçimde formüle etmiştir. Ancak söz konusu eserde toplumun iktisadi boyutuna dair meseleler, çok üstünkörü biçimde geçiştirilmiştir. *Devlet ve Fert* (1933) isimli eserini kaleme aldığı dönemde ise bilhassa Kadrocu görüşlerle hesaplaşarak liberal fikriyatının köşelerini hem politik hem de iktisadi yönden iyice belirginleştirmiştir. Dolayısıyla Ağaoğlu'nun düşünsel evrim sürecinin, *Devlet ve Fert* isimli eserde artık nihai durağına ulaştığı görülmektedir. Hatta bu açıdan, Kadrocular ile Ağaoğlu arasında 1930'lu yıllarda yaşanan polemiklerin, diyalektik bir ilişki içinde her iki tarafın da düşüncelerini inceltip sistematize etmelerine katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Nitekim Trak (1983: 1087) da Ağaoğlu'nun liberal görüşlerinin en açık biçimde bulunacağı çalışmanın, *Devlet ve Fert* olduğunu ifade eder.

Ağaoğlu'nun, rejime ve siyasal iktidarlara karşı muhalif bir pozisyona sürüklenmesi ise yukarıda anlatılan sürecin nispeten gerisinden gelmiştir. Yani Ağaoğlu'nun liberal kimliğinin giderek ön plana çıkması ile iktidar

⁶ Böyle bir içeriğe sahip bir çalışma için bkz.: Kılıç (2007).

⁷ Burada kastedilen, 1930'lu yıllar öncesinde Ağaoğlu'nun liberalizmle herhangi bir ilişkisinin olmadığı değildir. Ancak siyasetin ön sahnesinde İslamcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük gibi akımların çarpıştığı II. Meşrutiyet yıllarında Türkçü kimliği; 1930'lu yılların tüm dünyada esen anti-liberal rüzgârları arasında ise liberal kimliği daha ön plana çıkmıştır. Ağaoğlu'nun bu çalışmada kısaca değinilen ideolojik-politik evrimine dair detaylı bir okuma için bkz.: Akçura (1978: 189-208); Georgeon (2006: 103-140); Özcan (1996) ve Shissler (2002). Ağaoğlu'nun düşünce sistematizini eleştirel biçimde tahlil eden bazı önemli çalışmalar için bkz.: Bakırgezer (1997); Kadioğlu (1998); Yılmaz (1993).

kadrolarını ve rejimin bazı niteliklerini açık ve sert biçimde eleştirmeye başlaması arasında kısmi bir zaman kayması vardır. Ağaoğlu, kendisinin de ifade ettiği gibi, cumhuriyetin ilk yıllarında iktidar partisinin en atak sancaktarlarından biridir (Ağaoğlu, 1933: 136-138). 1926 yılında Atatürk'e hitaben kaleme aldığı raporda⁸ CHP ve rejime dair birtakım sorunlardan bahsediyor ve politik liberalleşme yolunda bazı önerilerde bulunuyorsa da, bu yıllarda rejimin ve reformların önde gelen savunucularından biri olmayı sürdürmüştür. Öte yandan bu rapordaki tespitler, Ağaoğlu'nun, ülkenin gidişatına dair bazı önemli tereddütlerinin oluşmaya başladığını da belgelemektedir. 1930 yılına gelindiğinde ise Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyimiyle birlikte iktidardan (ve onun kadrolarından) fiilî olarak da uzaklaşmaya başlamış; zira muhalefet partisinin kurucuları arasında yer almıştır. SCF'nin kapatılması sonrasında ise CHP'ye geri dönmeyi tercih eden tek SCF vekili olarak Ağaoğlu, bu hareketiyle, iktidarla arasındaki mesafeyi ve soğukluğu daha da belirginleştirmiştir. Ağaoğlu'nun liberal fikirlerini daha yüksek sesle savunmaya başladığı bu süreçte, CHP'nin ise aksine devletçi politikaları giderek daha kesin biçimde uygulamaya başlaması, onunla iktidar arasındaki mesafeyi daha da büyümüştür. Ağaoğlu bu süreçte üniversiteden de kopartılmış (1933) ve hatta gazetesi *Akın* da kapatılmıştır (1933). Neticede, 1933 yılı sonlarında Ağaoğlu ile iktidar arasındaki bütün köprüler yıkılmış gibidir. Nitekim 1934 yılında kaleme aldığı, ancak ölümünden sonra yayınlanan *Serbest Fırka Hatıraları*'nda Ağaoğlu (1949: 106) artık şu satırları yazacak kadar muhalif ve karamsar bir pozisyona sürüklenmiştir:

Bizde Cumhuriyetten en uzak bir alâmet bile yoktur. Bizdeki rejim tam manasile ve en şiddetli bir diktatörlüktür ve bunu hepsi, herkes biliyor! Fakat buna rağmen herkes Hürriyetten, Cumhuriyetten bahsediyor [...] Müteakabil bir aldatmadır ki memleketin bir ucundan diğer ucuna kadar devam edip gidiyor! Fakat aynı zamanda da kimse aldanmıyor, kimse inanmıyor!

Özetle Ağaoğlu'nun liberal kimliğini iyice belirginleştirme süreci ile iktidara karşı muhalifleşme süreci arasında belirli bir paralellik vardır; ancak bu iki süreç arasında nispeten bir zaman kayması da mevcuttur. Bu açıdan, 1930 yılında kaleme aldığı '*Serbest İnsanlar Ülkesinde*' isimli eserin şöyle bir tarihsel uğrağa denk geldiği söylenebilir: (I) Bu roman, Ağaoğlu'nun liberal görüşlerinin büyük ölçüde şekillendiği; ancak 1930'lu yılların hemen başında kaleme alınmış olması itibarıyla de bu sürecin henüz tamamlanmadığı (*Devlet ve Fert*'teki keskinliğine henüz ulaşmadığı) bir dönemde kaleme alınmıştır. (II) Politik açıdan ise bu roman, Ağaoğlu'nun iktidara ve rejime karşı net bir muhalif tavır almaya başlamasından; yani SCF deneyiminin hüsrarla sonuçlanmasından önce kaleme alınmıştır.⁹ Bu iki özelliğine paralel olarak, söz konusu romanda Ağaoğlu'nun liberal fikriyatı -kısmen bulanıklık içerse de- tespit edilebilir niteliktedir; ancak doğrudan doğruya iktidara yönelik açık ve sert bir eleştiri ise mevcut değildir. Bununla birlikte, aşağıda detaylı olarak gösterileceği üzere, söz konusu romanda Ağaoğlu'nun Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısına ve iktidar çevrelerinde yer alan kimselere dair önemli eleştirileri bulunmaktadır ve romanın kaleme alınmasından çok kısa bir süre sonra, bunları çok daha açık ve çok daha sert biçimde dile getirmeye başlayacaktır.

Ağaoğlu'nun uzun yıllar boyunca ısrarla öne sürdüğü ve ölümüne dek arkasında durduğu fikirlerden biri şudur: Doğu toplumlarının ve özel olarak Türk toplumunun Batı'dan geri kalışının temel açıklaması, birey ve hürriyet sorunsalındadır. Yani ona göre Batı'nın ilerlemesinin anahtarı; bireyin özgürce düşünebileceği, üretim alanında özgürce hareket edebileceği ve dolayısıyla sahip olduğu istidatları açığa çıkarıp kendini rahatça geliştirebileceği toplumsal, ekonomik ve siyasal koşulların temin edilebilmiş olmasıdır (Ağaoğlu, 1933: 27-28; 2013: 63-67).

Türkiye ve Doğu toplumlarında ise yüzyıllar boyunca bireyler daha çocukluklarından itibaren zapturapt altında tutulmuşlar; bir kaplumbağa gibi sürekli kabuklarına çekilerek yaşamak zorunda bırakılmışlardır (Ağaoğlu, 1933: 27-29, 140). Yani istibdat zihniyeti, siyasal iktidarların muhaliflerine ve özgürce eleştiri teşebbüslerine yönelik baskılarıyla sınırlı kalmamış; eğitim sisteminden aile içi ilişkilere kadar geniş bir sahaya sirayet etmiştir.

8 Bu raporun tam metni Soyak'ta (1972: 493-499) bulunmaktadır. Raporda hükümet cihazının denetlenmesi ve eleştiri/tartışma ortamının gerekliliğine yönelik vurgular bulunması nedeniyle, bu önerileri genel bir tarifile 'politik liberalleşme' yolunda dile getirilmiş istekler olarak niteleyebilmek mümkündür. Ancak aynı raporda Ağaoğlu'nun, siyasete kitlelerin katılımından duyduğu ürküntüyü ısrarla dile getirdiğini de belirtmek gerekir. Aslında Ağaoğlu'nun bu raporda talep ettiği 'murakabe' işi, rejimin merkezindeki seçkinlerin kendi aralarındaki tartışmalarıyla sınırlı bir faaliyetir ve dolayısıyla kitleleri dışlamaktadır. Zaten Ağaoğlu'nun murakabe öznesi olarak tavsiye ettiği kurumsallık da işini bundan sonra layıkıyla yapması arzulanan ve üyeleri bizzat "*reislerin bila kayd ve şart itimat ettiği zevattan teşekkül*" edecek CHP Divan Kuruludur. Dolayısıyla bu rapordaki politik liberalleşme talebinin ne kadar demokratik sayılabileceği tartışması oldukça çok su götürür niteliktedir. Yılmaz'ın (1993: 64) analojisiyle, Ağaoğlu sonraki yıllarda yaşanacak bazı gelişmeler sonucunda "*zoraki demokrat*" olacaktır ve demokrasi ile liberalizm arasındaki gerilimi aslında sonraki yıllarda da tam olarak neticelendiremeyecektir.

9 Romanın sonunda "*4 Haziran 1930 / Keçiören*" şeklinde bir not vardır. SCF'nin resmî olarak kurulduğu tarih ise 12 Ağustos 1930'dur.

Ailelerinde baskıcı babaların tahakkümünde büyüyen çocuklar, okula gittiklerinde de falakalı, cansız, somurtuk ve kuru ezbere dayalı bir eğitim sisteminden geçip; sonra da çalışanı ve dürüst olanı cezalandıran ama mevki-makam sahiplerine dalkavukluğu ödüllendiren bir toplum yapısının içine düşmüşlerdir. Böyle bir siyasal-toplumsal yapının içinde yetişenler, kaçınılmaz olarak sinik, korkak, çıkarıcı, cahil, bencil, yalancı, istidatlarını geliştirememiş olma anlamında başarısız, dalkavuk ve hatta jurnalcı insanlar hâline gelmişlerdir. Bu toplumsal yapının en tepesinde ise iktidarlar, hep şüpheli gözlerle etraflarını gözleyerek tüm toplumu baskı altında tutmuşlardır (Ağaoğlu, 2013: 52, 59, 63-67).¹⁰

Bireyin özgürlüğüne ve başta siyasal iktidarları olmak üzere her türlü baskıdan bireyin korunmasına yönelik bu söylem, Ağaoğlu'nun liberal duruşunun en temel ögesini oluşturur. Bu söylem onu, liberalizmin 'sınırlı devlet/hükümet' anlayışına ulaştırır. Toplumların bireylerin toplamından ibaret olduğu görüşü (Ağaoğlu, 1933: 33-35, 40) ve üretim sahasında serbest rekabetin gerekliliğine dair inancı (Ağaoğlu, 2013: 67) da onun liberal duruşunu tahkim eder.

Ağaoğlu'nun yukarıda ana hatları tarif edilmeye çalışılan ve yıllar boyunca sürdürdüğü bu temel görüşler, doğrudan doğruya romanının ismine de yansımıştır: *Serbest İnsanlar Ülkesinde*.¹¹ Bu hayalî ülke, ileri teknikli, sanattan edebiyata, felsefeden kimyaya hayatın her alanında dünya çapında isimler yetiştirebilmiş, mutlu ve müreffeh bir ülkedir. Bu başarıların sırrı ise -aynen yukarıda aktarıldığı gibi- bu ülke insanların hürriyete boğulmuş olmalarındadır. Romanda, ülkeye sığınmacı olarak gelen bir karakter, karşılaştığı başarı hikâyelerinin sebeplerini tetkik ederken "*hürriyet, gene hürriyet ve daima hürriyet!*" der (s. 88).¹² Bu ütopya ülkesinin insanları, meydanlarda, toplantılarda, ülkenin gidişatına dair tenkitlerini özgürce dile getirmekten korkmazlar (s. 25-27, 78). Kişiler değil, fikirler ve icraatlar tartışma konusu edilir; insanlar birbirlerini ve iktidardakileri uygarca eleştirirler (s. 27-28, 36). Hükümet, kanun ve adaletle yürür (s. 46). Ayrıca memurlar ve siyasiler, yaptıkları işler ve servetleri hakkında devamlı hesap vermekle, vatandaşlar da onları sürekli denetlemekle yükümlüdür (s. 8, 34-40). Romanda, mevki-makam sahiplerinin denetlenmesi işi, hürriyetin en temel gerekliliklerinden biri olarak sunulur:

Hürriyet demek murakabe [denetim] demektir.... Hükümet ve kuvvet bozucu âmillerdir. İnsanlar üzerinde hükümet sürme en saygılı ve en seçme ruhlarda bile tahakküm hevesi uyandırır.... Binaenaleyh idare edenlerin kendi nefisleri için bile murakabenin bulunması lâzımdır.... Murakabesiz memleketlerde memur isterse çalışır, isterse çalışmaz, isterse kanuna bakar, isterse bakmaz. Yalnız elverir ki hükümdar kendisinden memnun olsun! (s. 35-36).

Daha 1926 yılında Ağaoğlu, Atatürk'e sunduğu raporda da CHP'nin muhalefetsiz ve denetimsiz kalmasının partiye ve ülkeye zarar verdiğinden yakınmıştır. Dolayısıyla romandaki murakabe vurgusu, açıktır ki, Ağaoğlu'nun kendi ülkesindeki durumu olumsuzlamasıyla ilişkilidir. Zaten siyasî partiler kompozisyonuna bakıldığında, bu ütopya ülkesinde biri 'merkez', diğer ikisi ise 'sol' ve 'sağ' olmak üzere üç partinin mevcut olduğu ve bunların da birbirleriyle medenice çekiştikleri görülür (s. 83-84). Demek ki, Türkiye'de o yıllarda olduğunun aksine ve Ağaoğlu gibilerin hayalini kurduğu şekilde, ütopya ülkesinde çok-partili siyasal sistem yerleşikleşmiş ve muhalefetin/eleştirinin varlığı herkes açısından normalleşmiştir.

Ağaoğlu'nun ütopyasında dikkati çeken özelliklerden bir diğeri ise esere adeta püriten bir ahlaklılığın hâkim olmasıdır -ki ahlaka dair vurgular da yine kendi ülkesindeki durumu olumsuzlamasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu ütopya ülkesinin kurallarını ve adetlerini ülkeye yeni gelen misafirlere belletmekte olan 'pirlar' roman boyunca, nefisine hâkim olma, her zaman doğruyu söyleme, dayanışma, cesur olma, jurnalcilik yapmama, izzeti nefis sahibi olma, sade yaşama, mevki-makam sahiplerine dalkavukluk yapmama, hile ve fesattan uzak durma gibi ahlaki kuralların öneminden bahsederler. Romanın başkarakteri olan ve ütopya ülkesine sığınmaya çalışan bir Türk ise tüm roman boyunca, ülkenin ahlak kurallarına alışmanın kendisi için çok güç olacağından yakınıdır. Örneğin bir yerde şöyle der:

¹⁰ Burada Üç Medeniyet'e referansla özetlenen görüşlerini Ağaoğlu, 1939 yılında yayınlanan '*Ben Neyim?*' adlı eserinde ana fikri hemen hemen aynı kalmak üzere ama daha detaylı biçimde işleyerek geliştirmiştir.

¹¹ Farsça kökenli 'serbestî' kelimesi, "*istediği gibi hareket etme, engelsiz olma halini*" anlatır ve XX. yüzyıl başında aslında daha genel ve soyut bir içeriğe sahip olan Arapça kökenli 'hürriyet' kelimesiyle neredeyse eş anlamlı olarak kullanılmıştır (İnsel, 2005: 41). Bilindiği gibi bu kelime aynı zamanda, CHP'ye kıyasla liberal bir programa sahip olduğu genel kabul gören *Serbest* Cumhuriyet Fırkası'nın adına da yansıtacaktır.

¹² Yerden tasarruf amacıyla, bu bölümde *Serbest İnsanlar Ülkesinde* romanına yapılan atıflarda sadece sayfa numarası belirtilecektir.

Ne acayip bir ülke! Benim şimdiye kadar gördüğümün, işittiğimim, alıştığımın tam tersi! Acaba alılabilecek miyim?... Uzun itiyatlarım var, cetlerimden ve tarihten aldığım huylarım var. Onlardan ayrılmak güçtür (s. 9).

Kitapta yoğun olarak vurgulanan bu ahlaki meselelerin, dar anlamıyla politik bir nitelik taşımadığı düşünülmemelidir. Çünkü -yukarıda belirtildiği üzere- bencillik, ispiyonculuk, dalkavukluk, yalancılık, fesatçılık gibi ahlaki kusurlar, Ağaoğlu'na göre Doğu ülkelerinin siyasal-toplumsal yapısından kaynaklanmaktadır. Türkiye coğrafyasından göç etmiş olan roman karakterinin söz konusu ahlaki kurallara uyum sağlayamamaktan korkması da, istibdat diyarlarının bir insanı olarak yetişmiş olmasının bir sonucudur (s. 9, 18, 23-24, 30-31). Özetle, romandaki yoğun ahlakçılık, Ağaoğlu'nun yıllar boyunca savunduğu birey ve hürriyet sorunsalıyla ve dolayısıyla onun liberal görüşleriyle ilişkilidir. Bu açıdan, ahlaki olduğu kadar, politik ve ideolojik bir boyut da taşımaktadır.

Sonuçta Ağaoğlu'nun ütopya ülkesine dair yukarıda değinilen tüm iyi özellikler (tartışma ve eleştiri ortamının varlığı, bireylerin özgürce hareket edebilmeleri, hukukun üstünlüğü, ülke yurttaşlarının yüksek ahlaki değerleri vs.), yazarın kendi ülkesine yönelik olumsuzlamalarını yansıtmaktadır. Zaten Türkiye coğrafyasından gelen ve ütopya ülkesine coşkulu bir hayranlık duyan sığınmacı bir yerde, *"bu memleket o kadar garip, o kadar acayıpti ki! Hiçbir şeyi bizimkine benzemiyordu"* diye yakını (s. 122).

Öte yandan, romanda, Türk toplumunun istibdat altındaki yaşamından, geri kalmışlığından ve bu koşullardan türeyen ahlaki kusurlarından dolayı doğrudan doğruya mevcut hükümete -ya da en azından Atatürk'e- bir fatura çıkarılmamaktadır. Romandaki kurguda Türk toplumunun mevcut sorunları daha ziyade, yüzyıllardan beri süregelen uygulamaların bir neticesi ve artık ortadan kalkması umulan kronik bir sorun olarak formüle edilir. Romanın başkarakteri de, sultanın esiriyken Atatürk'ün çağrısını duyarak zincirlerini kırmış; atıldığı hapisten kurtulmayı başarmış bir Türk olarak tarif edilir (s. 6). Ancak nasıl olmuşsa, istibdadın zindanından kurtulduktan sonra yolu yeni Türkiye'ye değil de, iki asırdan beri hür bir diyar olan bu ütopya ülkesine düşmüştür (s. 12-13). Böyle bir detaya yer vererek Ağaoğlu, dönemin iktidarını (ya da hiç değilse Atatürk'ün şahsını), yüzyıllar süren istibdat yönetimlerinin dışında tutmuş ve bu sayede romandaki eleştirilerden muaf kılmış olur. Zaten romanda, ütopya ülkesinin pirleri de Atatürk'ü tanıdıklarını, hayranı olduklarını ve rehber bellediklerini belirtirler (s. 6).

Romanın kurmacası içinde Ağaoğlu'nun böyle detaylara yer vermiş olması, kendi ülkesinde iktidardakilere ve onların icraatlarına yönelik hayranlığının hiç sarsılmadığının bir kanıtı mıdır? Yoksa kaygı duymaya başladığı bazı gelişmeler karşısında ideal bir demokratik ülkenin nasıl olması gerektiğini gösterme cesaretini kendinde görürken, bir yandan da muhataplarına karşı ılımlı, yapıcı ve uzlaşmacı bir tavır mı takınmaktadır? Ağaoğlu'nun bu romanı yazarken zihninin arkasında tam olarak nelerin bulunduğunu kesin biçimde bilebilmek elbette mümkün değil. Ancak 1926 tarihli rapordaki ılımlı eleştirileriyle, bu romanın yazılmasından sadece birkaç yıl sonraki sert eleştirileriyle ve tek-parti yıllarının siyasi atmosferiyle birlikte düşündüğümüzde, ikinci seçenek daha ağır basmaktadır. Yani kendi ülkesinde bir şeylerin (hâlâ) yanlış gittiğini düşünmekte ve -toplumun yüzyıllardan beri sürdürdüğü alışkanlıklarının dışında- iktidar kadrolarının en azından bir bölümünün de tavır ve uygulamalarından (örneğin lidere karşı yeri geldiğinde yapıcı eleştirilerde bulunamamak, idareye karşı etkin bir denetim mekanizması işletmekten kaçınmak gibi) da rahatsızlık duymaktadır. Yine de bu romanı yazdığı sırada onun, sadece birkaç yıl sonra (*Serbest Fırka Hatıraları*'nı yazarken) sahip olacağı karamsar ruh hâlinde henüz uzak olduğu açıktır. Zaten Öztürk'ün (1992: 7) belirttiği gibi, *"ütopya özlemi için, gelecek karşısında beslenen derin ümit ve iyimserlik şarttır."* Nitekim *'Serbest Fırka Hatıraları'* isimli anılarında Ağaoğlu uzun uzadıya, bu oluşuma girerken ülkenin demokrasi yolculuğuna dair umutlu ve heyecanlı olduğunu; ama kısa süre içinde bu iyimserliğinin büyük bir yanılgı olduğunu fark ettiğini anlatır.

Ancak şunu da eklemek gerekir ki, bilindiği kadarıyla Ağaoğlu, iktidarın en keskin bir muhalifine dönüştüğü dönemde bile doğrudan doğruya Atatürk'ü hiç hedef almamıştır. Bu durum, Osmanlı'dan beri süregelen klasik aydın tavrını hatırlatmaktadır: iktidarın en tepesindekinin iyi, ama onun çevresindekilerin kötü olarak tanımlanması ve ülkedeki sorunlu uygulamalardan, lideri yanlış yönlendiren çevresinin sorumlu tutulması. Zaten Ağaoğlu, ütopyasında da pirlere aracılığıyla bu tür bir fikir beyan eder. Bazen asırlarca beklenildikten sonra milletin nihayet büyük bir adama kavuşabileceğini (burada Atatürk'ün kastedildiği açık olsa gerek) ve o büyük adamın o ülke için büyük bir fırsat olacağını belirttikten sonra Ağaoğlu, öyleyse ahalinin ondan azami faydayı görmek

için bu büyük adamı doğru yönlendirmekle mükellef olduğunu belirtir (s. 21). Eğer bu gibi makam sahiplerine sırf menfaat için yaltaklık edilir; onlara gerçekleri dosdoğru söylemek yerine eksikler, hatalar, yanlışlar onlardan gizlenmeye çalışılırsa, bu dalkavuk kişiler hem o liderlere, hem de ülkelerine en büyük kötülüğü yapmış olurlar (s. 19-22). Görüldüğü gibi burada Ağaoğlu, bu kez nispeten örtük hâlde ama yine de kendi ülkesindeki mevcut durumu; yani Atatürk'ün etrafındaki kişileri eleştirmektedir. Nitekim *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'ki bu vurguları, *Serbest Fırka Hatırları*'ndaki şu tespitlerle üst üste koyabilmek mümkündür:

[Atatürk] başında bulunduğu fırkanın memleketteki vaziyetinden tamamen habersizdi. Aldanan, iffal edilen ve istismar edilen odur! Etrafında kendisine içten gıllüğüşsüz [samimiyetle] bağlı kaç adam vardı? O doğru malumat alamıyordu (Ağaoğlu, 1949: 37).¹³

Özetle, çok-partili (liberal parlamenter) demokrasisi, özgür ve medenî bireyleri, sınırlı ve denetlenebilir hükümet/devlet anlayışı, idarenin hukukiliği ilkesi ve düşünce özgürlüğünü garanti altına alan kurallarıyla bu ütopya ülkesi, Ağaoğlu'nun liberal fikriyatının başlıca unsurlarını içermektedir ve romandaki bu unsurlar, kendi ülkesinin siyasal-toplumsal gerçekliğine yönelik Ağaoğlu'nun olumsuzlamalarının bir neticesidir. Ancak bu romanda o, iktidar kadrolarına karşı net bir muhalif tavra henüz savrulmamış ve eleştirilerini ılımlı-yapıcı sayılabilecek bir tonda ve çoğunlukla üstü örtük biçimde formüle etmiştir. Ve bunu yaparken, Atatürk'ü rejimden ve iktidar kadrolarından ayrı bir yerde kurgulamaya da özen göstermiştir.

Öte yandan Ağaoğlu'nun bu romanda dile getirdiği görüşlerin en az iki noktada onun liberal duruşunu nispeten bulanıklaştırdığı söylenebilir. Bunlardan ilki, iktisat politikaları konusunda açığa çıkmaktadır. Ağaoğlu'nun ütopyasında vergilerin çoğunluğu servet üzerinedir ve fakir çocuklar, zorunlu ilköğretimde, zenginlerden elde edilen servet vergileriyle okutulurlar (s. 116). Ayrıca işsizlik konusunda da Ağaoğlu sosyal-devlet politikalarına özgü bir uygulama önerir. Devlet, kurduğu iş büroları aracılığıyla işsizlere iş bulmaya çalışır ve bulamadıklarına işsizlik maaşı öder (s. 118). Keza yaşlılar ve sakatlara, devlet bütçesinden pay ayrılır (s. 119). Ayrıca ülkenin her yeri, "aceze evleri", "şefket [şefkat?] yurtları" gibi sosyal yardım kurumlarıyla doludur (s. 120).

Ağaoğlu'nun liberalizmini nispeten bulanıklaştıran ikinci husus ise bireye bırakılan özgürlük marjına dairdir. Ağaoğlu, ütopya ülkesinde kurguladığı toplum tasarımı sayesinde bireylerin çok özgürce hareket edeceklerini varsayar. Hâlbuki bu ülkede "cemaat", bireyler karşısında öyle güçlüdür ki bireyler üzerinde devlet baskısının yerini bu kez de mahalle/cemaat baskısı almış gibidir. Kendilerine ezberletilmek istenilen ahlak kurallarını kabul etmeyenler, ülkenin vatandaşı olamazlar (s. 122). İnsanlar yalan söylemeleri durumunda ülkeden kovulurlar (s. 8). İkiyüzlülük ve yaltaklık gibi cürümleri işleyenler, halk tarafından taşu tutulurlar (s. 8, 17). Zaten ülkenin etrafının surlarla çevrili olması (s. 3), kapısında kale muhafızlarının beklemesi (s. 3-4), 'pirler' adı verilen ve insanlara ahlak kurallarını belletip nasihat vermekten başka hiçbir işleri olmadığı anlaşılan bir çeşit ruhban sınıfının tüm kitap boyunca ortalıkta dolaşması gibi şekilsel özellikleriyle de bu ütopya ülkesi, Ortaçağ'a ait küçük bir yerleşke izlenimi uyandırmaktadır. Ayrıca Ağaoğlu romanda sıklıkla, bireylerin toplum için kendilerini feda edebilmelerinin öneminden bahseder. Bu kısımlarda söz konusu eserin, bir ütopyadan ziyade, boğucu bir distopya etkisi yarattığı söylenebilir. Nitekim Georgeon (2006: 127) da *Serbest İnsanlar Ülkesi*'ni geniş bir tarikata benzetmektedir. Ülke yurttaşlığına kabul merasiminde kişinin karanlıkta meşaleler eşliğinde yürüyüp, esrarengiz yedi tane yaşlının huzurunda bir heykelin üzerine elini koyarak "*bu antları bozarsam bu hürriyet meleği beni çarpsın!*" şeklinde yemin etmesi ve ancak bu şekilde vatandaşlığa hak kazanması (s. 126-128) gibi detaylar, Ağaoğlu'nun modern hukuk devleti anlayışının sınırlarını da sorgulatmaktadır. Ortaçağ'ın kapalı, küçük, bağnaz cemaat topluluklarını andıran ve ahlakçılığın son derece katı olduğu böylesi bir toplulukta Ağaoğlu'nun özgür, modern ve kendi kararlarını verebilen rasyonel bireylerden bahsetmesi ironik ve hatta yer yer anakronistik bir boyut taşımaktadır. Ağaoğlu'nun ütopyasında insanlar ahlakta ve değerlerde tek tipleşmekte; üstelik bu, cemaatin yoğun baskılarıyla ve bir ölçüde devletin dayatmalarıyla gerçekleşmektedir. Böylesine katı bir ahlakçılık ve adeta kütleleşmiş bir toplum tahayyülü, liberalizmde sıklıkla vurgulanan çoğulculuk ilkesi bir yana; negatif özgürlüklerin korunması ilkesini dahi ihlâl edecek niteliktedir.

Yukarıda değinilen ikinci sorun, bir ölçüde, romana dair teknik bir problem olabilir. Bilindiği gibi Ağaoğlu, çok deneyimli bir yazar olmakla birlikte, bir edebiyatçı değildir. Fikirlerini ütöpik bir romanla, yani hiç alışık

¹³ Ağaoğlu'nun bu görüşlerinde ne dereceye kadar samimi olduğunu kesin olarak bilebilmek elbette mümkün değil. Ancak birçok yorumcuyu ikna edemediği görülüyor. Örneğin Bakırzgezer (1997: 40), Ağaoğlu'nun bu tavrının samimiyetsiz olduğunu; meşruyetini büsbütün yitirmeye kaygısıyla, "*rejimi Mustafa Kemal'in gölgesine sığınarak eleştirmeye çalış[tiğini]*" düşünmektedir.

olmadığı bir yazın türünde aktarmaya çalışırken kurgusal açıdan sorunlar yaşamış; zihnindeki özgür dünyayı, nispeten küçük bir kenti tasvir ettiği romanına çelişkisiz ve iyi biçimde aksettirememiş olabilir. Zaten alegorik tarzda anlatımın -doğası gereği- kuramsal sınırlılıkları da vardır. Üstelik ütopyalar her daim, kendi içlerinde aslında gizil bir karşı-ütopya eğilimi de barındırmaktadırlar. Zira Canbaz Yumaşak'ın (2012: 52-53) da işaret ettiği üzere, ütopya tasarlanan mükemmelliğin korunabilmesi, bireylerin düzene uymasını ve bu açıdan onlar üzerinde bazı katı sınırlamaların varlığını gerektirmektedir. Dolayısıyla ütopyalar zaten tersine (distopyaya) çevrilmeye çok müsait düşünsel yaratımlardır. Tüm bu faktörler, Ağaoğlu'nun hayalini kurduğu bu sözde "rasyonel" ve "özgür" bireylerin ülkesinde rasyonalite ve özgürlük marjını istemsizce daraltmış olabilir. Ama öte yandan, Ağaoğlu'nun dünya görüşü çerçevesinde de bir değerlendirmeye gidildiğinde, yukarıda belirtilen çelişkinin (Ağaoğlu'nun özgür ülkesinin bireylerinin pek de özgür olmadıkları gerçeğinin) sadece teknik bir problem olarak görülemeyeceği ortaya çıkmaktadır. Çünkü onun hemen tüm yazılarında güçlü bir voluntarist (iradeci) damar zaten mevcuttur. Bir yazısında Ayşe Kadioğlu (1998: 62) da Ağaoğlu'nun bireyinde "*iradenin dimağı galebe çaldığından*" bahseder ve bunu, Ağaoğlu'nun İttihatçı gelenekten gelmesiyle ilişkilendirir. Yani İttihatçı menşei, Kadioğlu'na göre, Ağaoğlu'nun liberalizminin sınırlarını da tayin eder. Dolayısıyla, ütopyasında bireyin iradesine bu kadar önem vermesini ve bununla ilişkili olarak, o iradenin biçimlenişinde bireye bu kadar yoğun biçimde müdahale etmesi sorununu onun bu voluntarist yanından bağımsız biçimde düşünebilmek mümkün değildir. Ve bu müdahaleci ve voluntarist yanı, onun liberalizmiyle -imkânsız değilse bile çözümü zor- bir çelişki yaratır.

Yukarıda belirtilen sorunlardan ilki ise Ağaoğlu'nun liberal fikirlerinin bilhassa iktisadi düzeyde henüz keskinleşmemesinin bir neticesi veya 1929 Buhranı'nın liberalizm üzerinde yol açtığı tazyikin evrensel düzeyde de gözlemlenebilecek tipik bir yansıması olabilir. İlginç olan, romanda ütopya ülkesinin temel özelliklerine dair muhtemelen en ihmal edilen konunun iktisat siyaseti olmasıdır; bu mesele, çok üstünkörü bir biçimde geçilmiştir. Hâlbuki aynı Ağaoğlu, birkaç yıl sonra Kadrocularla yaşadığı polemikler çerçevesinde bu meseleye çok daha fazla kafa yoracak ve *Devlet ve Fert'*te, iktisat alanına devlet müdahalesinin her zaman olabilecek en asgari düzeyde tutulması gerektiğini ısrarla öne sürecektir (Ağaoğlu, 1933: 61-62, 73-74, 105). Öte yandan -vergilerin çoğunun servete bindirilmesi önerisi hariç tutulursa- Ağaoğlu'nun bilhassa sosyal yardım uygulamalarına dair yukarıda sıralanan önerilerinin her birinin, liberal bir siyasal pozisyonu kaçınılmaz olarak imkânsızlaştıracağını söylemek de mümkün değildir. Zira böyle katı bir tutum, liberalizmi sadece Herbert Spencer'inki gibi bir yoruma indirgemek anlamına gelecektir. Hâlbuki liberalizm, bilindiği gibi, kendi tarihi içerisinde farklı yorumlarla da çeşitlenerek varlığını sürdürmüştür ve onun 'sosyal liberalizm' adı verilen kolu, yoksulluk, sağlık, eğitim vb. alanlarda devlete daha geniş ve yeniden-dağıtımcı yetkiler tanınmasıyla klasik liberalizmden belirli ölçüde ayrılır. Özetle *Serbest İnsanlar Ülkesinde* eserinde Ağaoğlu'nun bilhassa iktisadi politikalar alanında savunduğu görüşlerinin ne kadar 'liberal' sayılabileceği sorgulanabilir; ancak Ağaoğlu'nun yukarıdaki sosyal yardım önerileri nedeniyle liberalizmin büsbütün dışına çıktığına iddia etmek abartılı ve sekte bir yorum olacaktır.

Sonuçta söz konusu roman, en kalın konturlarla, liberal bir ütopya olarak nitelendirilebilir. Burada 'en kalın konturlarla' şeklinde bir rezervin düşülmesinin nedeni, romanın yukarıda belirtilen özelliklerinin Ağaoğlu'nun liberal duruşunu nispeten bulanıklaştırıyor olmasıdır. Güncel politika açısından ise bu romanın, -Atatürk'e yönelik tüm övgülerine rağmen- Türkiye'de iktidarın ve rejimin meşrulaştırılma çabasından ibaret olarak görülemeyeceği açıktır. Tam da ütopya geleneğine uygun şekilde Ağaoğlu, hayalî ülkesinin özelliklerini, kendi ülkesinin bazı siyasal-toplumsal özelliklerini olumsuzlamak için kurgulamıştır. Yani *Serbest İnsanlar Ülkesi*'nin iyi özellikleri çoğunlukla, Türk toplumunun eksikliklerini işaretlemeye ve hem geçmişte hem de günün Türkiye'sinde yapılan bazı yanlışları eleştirmeye yaramaktadır. Ancak Ağaoğlu bu eleştirilerinde oldukça ılımlı ve temkinli davranmış, iktidar kadrolarının bir bölümünü sadece üstü örtük biçimde eleştirmiş ve Atatürk'ü tüm bu eleştirilerin dışında tutmaya da özen göstermiştir. Ayrıca içinde yaşadığı toplumsal yapıya dair eleştirilerinin, ütopya denilince ilk anda akla gelebileceği radikallikte olduğunu söyleyebilmek de mümkün değildir. Aslında Yakup Kadri'nin *Ankara'sı* da bazı açılardan Ağaoğlu'nun eserine oldukça benzemektedir. Ancak okuyucuya sunulan ideal ülke tasarımı, ideolojik açıdan bambaşka bir hatta işaret etmektedir. Sıradaki kısımda bu konu ele alınacaktır.

2. ANKARA: ANTİ-KAPİTALİST BİR TÜRKİYE HAYALİ

Ankara romanının ütöpik bir içeriğe sahip olan tek bölümü, romanın son kısmını teşkil eden üçüncü bölümdür. İlk iki bölüm ise sırasıyla; Türkiye'nin yakın geçmişini (Sakarya Savaşı'nın bitimine kadarki Millî Mücadele yıllarını) ve nispeten güncel sayılabilecek durumunu (1924'ü takibi eden birkaç yılı) konu edinir. Yakup Kadri'nin zihnindeki tasniflemeyle tarif edilirse, romanın ilk bölümünde, henüz politik yozlaşmanın gerçekleşmediği Millî Mücadele Dönemi'nin; ikinci bölümde, daha ideal bir toplum tasarımı doğru aşılması gereken, sorunlar yumağı hâline gelmiş mevcut toplumsal gerçekliğin; üçüncü bölümde ise yakın gelecekte (1937-1942 yılları arasında) Türkiye'nin ulaşması beklenen ideal hâlin kurgulandığı ifade edilebilir.

Romanın ikinci bölümünde, Yakup Kadri'nin mevcut Türkiye gerçekliğine ilişkin saptadığı temel siyasal-toplumsal sorunlar şu şekilde sıralanabilir: (I) Millî Mücadele'nin nice kahramanı, savaştan sonra kısa sürede zenginleşmiş; kâr peşinde koşan, Batı medeniyetine tam boy bir öykünmeciliğe savrulan ve Millî Mücadele ruhunu yitiren iş adamlarına dönüşmüşlerdir. (II) Başkent Ankara'nın (ve aslında tüm ülkenin) büyük bir bölümünde sefalet, cehalet ve yokluk birikirken; toplumun küçük bir bölümü zevk, sefa ve gösteriş düşkün bir hayat yaşamaya başlamıştır. (III) İnkılapçı ruh ve dinamizm aşınmaktadır. (IV) Türkiye, sanayileşmiş, ileri teknikli, müreffeh bir ülke olma yolunda mesafe kat edememektedir.

Tüm bu sorunlar, belki de en konsantre biçimde, Ankara Palas'ta yapılan bir baloya giriş sahnesinde sunulur. Neşet Sabit isminde bir karakter, balonun yapılacağı otelin kapısından içeri girmek için merdivenlerde attığı her adımla, otelin dışında merakla bekleyen ve içeride ne yapılacağı hakkında birçoğunun hemen hiçbir fikrinin olmadığı zavallı halktan biraz daha uzaklaştığını hisseder (s. 113).¹⁴ Üstelik aynı karakter (ve dolayısıyla Yakup Kadri'nin bizatihi kendisi de), sınıf farklılıklarının giderek belirginleşiyor olmasının salt kendi toplumuna mahsus bir anomali değil; "çağdaş demokrasi"lerde görülen genel bir sorun olduğunun da farkındadır (s. 114). Başka bir yerde ise 'monden' denilen yaşam tarzı, balolar, süslü kıyafetler, lüks oteller ve evler için yine Neşet Sabit şu tespiti yapar: "[B]unlar hep birer hayat kalıbıdır ama bizim kendi inkılâbımızın ateşinde dökülmüş kalıplar değil. Bizim ruhumuzdaki yeni hayat prensibinin, yeni hayat özünün tomurcuğu da çatlamadı. Çatlamış olsaydı, memleketteki hayat şartlarının yalnız küçük bir ekalliyet lehinde değil bütün millet için değişmiş olması lazım gelirdi" (123). Bu "küçük ekalliyet", "cemiyet harici ve cemiyete rağmen yaşayan müfrit ferdiyetçiler[dir]" (s. 124).

Aslında Yakup Kadri'nin arzuladığı, hiç de Millî Mücadele döneminin coşkulu ama coşkulu olduğu kadar da yokluklar içerisindeki sosyal şartlarına geri dönülmesi değildir. Ancak o, bu mücadeleyi "canlandırın ruh"un, içinde yaşadıkları devrin yaşama prensibine de hâkim olması gerektiğini düşünmektedir (s. 123, 135). Sözlerini şöyle sürdürür: "Garpta hüküm süren çürümüş bir sınıfın [burjuvazinin] istihlâk ve istihsal [tüketim ve üretim] şartlarını kendimize tatbik uğraşmaktayız" (s. 136). Bu yıllar, Yakup Kadri'nin deyimleriyle, "millî irade dinamizmasının boş yere çırpın[dığı]" yıllardır (s. 173).

Görüldüğü gibi, Yakup Kadri, Millî Mücadele sonrasında bir şeylerin fena hâlde yanlış gittiğini düşünmektedir. Ve aslında burada anlatılan; Yakup Kadri'ye göre, Kurtuluş Savaşı sonrasında bu savaşın ruhuna ve mantığına aykırı olarak kapitalist bir kalkınma rotasına giren Türkiye'nin ve Batı Avrupa'ya karşı ucuz bir taklitçilik peşinde koşan bir grup azınlığın hikâyesidir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra nerede yanlış yapıldığına dair Yakup Kadri'nin cevapları, romanın üçüncü bölümündeki ideal Türkiye tasarımı somut biçimde açığa çıkacaktır. Ancak buna geçmezden önce, *Kadro* dergisine genişçe bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü Tekeli ve İlkin'in (2003: 382) de ifade ettiği gibi, "*Ankara romanı, Kadro hareketi anlaşılardan yorumlanamaz.*" Zira *Ankara*'daki ideal Türkiye tasarımı büyük oranda, *Kadro*'da savunulan görüşlerin roman formunda sunuludur.¹⁵

14 Yerden tasarruf amacıyla, bu bölümde *Ankara* romanına yapılan atıflarda sadece sayfa numarası belirtilecektir.

15 Takip eden satırlarda *Kadro*'ya ve *Ankara*'daki ideolojik-politik yönelimlere dair söyleneceklerin, sadece 1930'lu yılların ilk yarısındaki Yakup Kadri için bağlayıcı olduğu unutulmamalıdır. Bu dönemde Yakup Kadri, Şevket Süreyya Aydemir ve Türkiye Komünist Partisi (TKP) saflarından gelen başka bazı aydınlarla bir mesai ve yol arkadaşlığı yapmaktadır ve bu çevrenin yoğun bir etkisi altında olduğu, Yakup Kadri'nin *Kadro*'daki yazılarının içeriğinden de rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ancak aynı Yakup Kadri'nin, bu çevreye girmezden önceki ve bu çevreden koptuğu dönemdeki ideolojik-politik ufkunu, 'Kadrocu' Yakup Kadri'den bir ölçüde farklıdır -ki zaten Kadrocular arasında TKP geçmişine sahip olmayan tek kişi de kendisidir (Tekeli ve İlkin, 2008: 601-602). Özetle Yakup Kadri'nin ideolojik-politik nitelikteki görüşlerine dair bu kısımda öne sürülmekte olan tespitler, yazarın başka dönemlerde kaleme aldığı metinlerine doğru genişletilebilme iddiası barındırmamaktadır ve yer kısıdı nedeniyle yazarın yaşamöyküsüne burada ayrıca değinilmeyecektir. Yakup Kadri'ye dair entelektüel biyografi türünde kaleme alınan iki önemli çalışma için bkz.: Tekeli ve İlhan (2003: 3-42) ve Talay (2009).

Ankara romanının yayınlandığı yıllarda Yakup Kadri, *Kadro*'nun yazarları arasındaydı ve hatta bu derginin imtiyaz sahibiydi (Tekeli ve İlkin, 2003: 145). Bu dergi çevresi, 1930'lu yıllarda Marksizm ile Kemalizm arasında bir sentez gerçekleştirmeye çalışan ve günümüzde sol-Kemalizmin öncüsü olarak kabul edilen bir fikriyat ortaya koymuştu. Tam da bu sentez mantığına uygun biçimde; Kadrocular bir yandan inkılabı ve Atatürk'ü sahiplenerek bunların asıl savunucusunun kendileri olduklarını iddia ederken, diğer yandan iktidarı ve rejimi 'sol'a doğru itmeye çalışıyorlardı. Onlara göre Batı Avrupa medeniyeti, Türkiye gibi mazlum halkları pençesi altına almaya çalışan emperyalizmin yatağıydı (Aydemir, 1932: 48 vd.). Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nda bu kapitalist-emperyalist medeniyeti askerî olarak mağlup etmişti. Ancak şimdi, emperyalizmin pençesinden kurtulmaya çalışan diğer halklarla birlikte ve onlara önderlik ederek, emperyalist Batı'nın iktisadî tahakkümünü de kırmayı; yani uluslararası kapitalizmin yörüngesinden çıkarak merkezî bir planlama eşliğinde sanayileşmesi gerekiyordu (Aydemir, 1932: 68-70, 134-138; Tör, 1932a; 1932d). Bu bağlamda, Millî Mücadele'nin tarihsel anlamına (emperyalizme karşı bağımsızlık istencine) uygun olan sıradaki hareket tarzı, Batı Avrupa ülkelerini model alan değil; onlardan tam aksi istikamete yönelen anti-kapitalist bir kalkınma rotası olmalıydı (Aydemir, 1932: 53-55, 114-128). Bu sayede Batı'daki sınıf mücadeleleri uğrağından geçmeden sanayileşmeyi başarmış, müreffeh ve eşitlikçi bir toplum yaratılacaktı (Aydemir, 1932: 39-40; Tökin, 1934a; Tör, 1932f).

Nitekim *Ankara*'nın üçüncü bölümünde kurgulanan ideal toplumsal düzende de roman yazarının o tarihteki dünya görüşünü muhtemelen en açık eden detaylar, ülkenin gelecekteki iktisadi yapısına ilişkin söylenenlerdir. *Kadro* dergisinin ağırlıklı olarak işlediği konu da iktisat siyaseti olduğundan dolayı, aynı yıllarda kaleme alınan romanında Yakup Kadri'nin de bu meseleye özel bir önem atfetmesi şaşırtıcı değildir. Romanın bu kısmında, yani ideal Türkiye'nin tasarlandığı bölümde en dikkati çeken öğelerden biri, ülkenin artık sanayileşmiş ve ileri teknoloji bir üretim kapasitesine kavuşmuş olmasıdır (s. 181-182, 223-225).

Romanın bu kısımlarındaki vurgularda, ilk bakışta Yakup Kadri ve *Kadro*'daki arkadaşlarını Türkiye'deki diğer siyasal öznelerden ayırt edici herhangi bir özelliğın olmadığı sanılabilir. Zira sanayileşmiş, ileri teknoloji bir ülke hayali, sadece onların değil; dönemin diğer birçok aktörünün de paylaştığı bir hayaldir. Bilindiği gibi bu hayalin izleri, sadece Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabulüne ya da İzmir İktisat Kongresi'ndeki konuşmalara değil; İttihat ve Terakki iktidarının millî iktisat politikasına kadar da geri götürülebilir. Ancak bu noktada Kadrocuları ve özel olarak Yakup Kadri'yi ayırt edici kılan şey; böyle bir Türkiye'nin yaratılmasının nasıl mümkün olacağı sorusuna verdikleri cevaptır.

Kadrocular, sanayileşmiş, müreffeh bir ülkenin, gümrük duvarlarının olabildiğince yukarıya çekilmesi ve anti-kapitalist bir devletçilik sayesinde yaratılabileceğini iddia ederler (Aydemir, 1932: 124-128). Ve ilk bakışta gözüktüğünün aksine Kadrocuların 'devletçilik' namına önerdiği düzenlemeler, 1930'lu yıllarda iktidarın aynı isim ('devletçilik') altında gerçekleştirdiklerinden önemli ölçüde farklıdır. Zira Kadrocular açısından devletçilik, millî bir Türk burjuvazisi yaratma amacıyla; yani Türk sermayedarların palazlandırılması için başvurulacak bir politika değildir. Bu tavırlarıyla en çok, CHP'nin önemli bir kanadını oluşturan 'Celal Bayar - İş Bankası Grubu'ndan (ama sadece onlardan değil) kesin olarak ayrılırlar. Nitekim banka genel müdürü Mahmut Soydan'ın, Yakup Kadri ve arkadaşlarını fazlasıyla önemseyerek *Kadro* dergisini hedef alan açıklamalar yapması ve onları komünist propagandası yapmakla suçlaması tesadüf değildir (akt.: Yetkin, 1983: 122-123).

Gerçekten de Kadrocuların önerdiği iktisat politikalarında özel girişimcilığe çok sınırlı bir alan ayrılır (Aydemir, 1932: 133). Hatta özel girişime herhangi bir alan ayırmaya niyetleri olup olmadığı da aslında tartışmaya açıktır. Bununla birlikte, Kadrocuların en hararetle taarruz ettikleri ve hedef gösterdikleri kesimler, eskiden Millî Mücadele kadroları arasında yer alıp, sonra da sırtını devlete dayayarak zenginleşenlerdir.¹⁶ *Kadro* yazarlarından Vedat Nedim Tör (1933b: 17), "bunların indinde, millet iktisadiyatı denilen şey, sadece kendi hususî teşebbüsleridir. Ve yine bunların indinde devlet, müşfik bir süninedir" der. 1930'lu yıllarda bu kesimlere 'aferistler', hareket tarzlarına ise 'aferizm' adı verilmekteydi. Ve bu isimlendirme öncelikle, sermayedarların amiral gemisini; yani

¹⁶ Yakup Kadri sonraki yıllarda kaleme aldığı anılarında yine bu konuya değinir. Örneğin *Zoraki Diplomat*'ta, *Kadro* dergisinin çıkış amacını izah ederken şöyle der: "Biz, bunda, oportünist'lerden, bürokratlardan devşirme başıbozuk bir kalabalıkla bir İnkılâp hareketinin yürütüleceğini [...] [ve] devletçilik namı verilen ekonomik sistemin monopolculuk demek olmadığını ispata çalışıyorduk. Böyle bir yanlış fikirle işletilen istihlal ve sanayi müesseselerinin, sırtını Devlet nüfuzuna dayamış bir menfaatçi grupundan başka hiç kimsenin yüzünü güldüremeyeceğini, halkın omuzlarında gittikçe ağırlaşan bir yük teşkil edeceğini ve kollektif kalkınma hareketine mani olacağını söylüyorduk" (Karaosmanoğlu, 1967: 25). Yakup Kadri'nin yine aynı meseleye dair başka açıklamaları için ayrıca bkz.: Karaosmanoğlu (1984: 100-114).

Celal Bayar'ın başını çektiği İş Bankası çevresini nitelemekteydi. Zaten 'aferist' kelimesi, İş Bankası'nın Fransızca karşılığından ('Banque d'affaires'ten) türetilmişti (Boratav, 2004: 41).

Bu noktada yeniden *Ankara*'ya dönerek romanın ikinci bölümünden itibaren birer kötü karaktere dönüştürülecek olan Murat ve Hakkı Beylerin Yakup Kadri tarafından nasıl kurgulandığına dikkat çekmek gerekir. Romanın ilk bölümünde, yani Millî Mücadele yıllarında Murat Bey, Ankara'daki mecliste bir vekildir (s. 34). Politik olarak doğru safta; yani Millî Mücadele saflarında bulunan bu karakter için, romanın ilk bölümünde olumsuz bir intiba çizilmez. Aynı dönemde Hakkı Bey ise Kurtuluş Savaşı'nda bilfiil savaşmakta olan bir binbaşı olarak kurgulanır (s. 39 vd.). Yine, politik olarak doğru safta bulunmasına paralel biçimde, Hakkı Bey için de romanın ilk bölümünde çizilen portre olumludur. Her şeyden öte o, Kurtuluş Savaşı'nın subaylarından; yani Millî Mücadele'nin gerçek kahramanlarından biridir. Nitekim Yakup Kadri, romanının başkarakteri olan Selma Hanım'ı sinik, bencil ve ürkek bir karakter olarak tasvir edilen ilk kocasından (Nazif) boşandırır ve fazlasıyla tesiri altında kaldığı bu cesur subay ile evlendirir (s. 90, 95-97). Bu yıllarda Hakkı Bey'in, Batı medeniyeti karşısındaki tavrı da son derece uzlaşmazdır (tıpkı Kadrocular gibi):

Hepsi aynı kurt sürüsü.... Avrupa medeniyeti. Bu, Avrupalı'nın uydurduğu yüz bin yalandan biridir. Yuf bize ki kendimizi bildiğimiz günden beri bu yalana bir nas gibi inanmışız. Yalan, yalan, yalan... Avrupa bir yırtıcı-kuşlar yuvasıdır ve onun karşısına ancak tepeden tırnağa kadar silahlanmış olarak çıkılır (s. 41).

Savaş sonrasında ise her iki karakter de bambaşka kişiliklere bürünürler. Romanın ikinci bölümünde, suareler, davetler ve balolarla geçen gösterişli bir hayat; toplumsal üretime herhangi bir katkıda bulunmayıp kolay yoldan zenginleşme; Batı medeniyetine hayranlıkla öykünme ve sonuç itibarıyla Millî Mücadele ruhunu yitirerek yozlaşma, her iki karakterin de ortak özellikleri olarak kurgulanır. Hakkı Bey, askerliği bırakarak bir şirketin meclis idare reisi olmuş; yabancı girişimcilerle birlikte iş tutmaya, onlara aracılık etmeye (komisyonculuğa) başlamıştır (s. 97, 102-104). Bu arada, diğer pek çokları gibi o da Avrupa medeniyetine yönelik ucuz bir taklitçiliğe sivrulmüştür (s. 106). Bu meselede Murat Bey de Hakkı Bey'den farksızdır. Arsa spekülasyonları ve taahhüt işleriyle dönemin en zengin kimseleri arasına girmiş; modern bir köşkte, zevke ve sefaya düşkün bir hayat sürmeye başlamıştır (s. 106, 142). Romanın ikinci bölümünden itibaren öne çıkan gazeteci Neşet Sabit karakteri ise (ki bu karakter, en azından ideolojik-politik görüşleri itibarıyla bizatihi Yakup Kadri'nin kendisidir) onlardan apayrıdır. Zaten ütopya Türkiye'sinde (üçüncü bölümde), 'Kaltabanlar' isminde bir piyes yazarak, Atatürk'ün huzurunda, bu tür kişileri millete afiş eder:

[Bu piyeste,] kendi keselerini doldurup, kendi rahat ve refahlarını temin ettikleri için artık memleketi tozpembe bir renk arkasından gören, milleti azamî tokluk ve bolluğa ermiş farzeden ve artık inkılâbın durduğunu veya durması lazım geldiğini¹⁷ söyleyen oportünist tiplerin yergisi yapılmakta idi.... [Yazarı,] umumi hayata atıldığı günden beri en çok bu gibi kimselerden nefret etmiş, en çok bunlara kızmış ve inkılâbın en tehlikeli düşmanlarının bunlar olduğunu anlatmıştı (s. 192-193).

Dikkat edilirse, Neşet Sabit'in bu icraati, gerçek hayatta Kadrocuların kendilerine biçtikleri politik misyonla tam bir uyum içerisindedir. Neşet Sabit burada, inkılâbın girmesi gereken doğru rotayı işaret eden ve aferistlere savaş açan Yakup Kadri ve onun Kadrocu arkadaşlarını; 'Kaltabanlar' piyesinde konu edilenler ise Hakkı ve Murat Beyler gibi inkılâbı yozlaştıran aferistleri/sermaye çevrelerini simgelemektedir. Bu kaltabanlar geçmişte inkılâba hizmet etmiş; ancak şimdi sadece kendi ceplerine hizmet edenlerdir (s. 200). Ve Yakup Kadri, ütopya Türkiye'sinde, bu kaltabanları ifşa eden piyesin yazarını (yani aslında bir bakıma kendisini) Atatürk'ün tebrik ettiğini hayal eder (s. 198). Piyenin bir yerinde, bir karakterin inkılâp zihniyetinin öneminden bahsettiği bir ânda, kaltabanlardan birinin "siz de mi bu komünist cereyanlara kapıldınız?" (s. 197) diye bağırması da oldukça anlamlıdır. Çünkü Kadrocular, savundukları fikirler ve TKP sicillerinden dolayı sıklıkla bu ithamla karşılaşmışlardı.

Özetle, Yakup Kadri'nin *Ankara*'da Hakkı Bey, Murat Bey ve "kaltabanlar" vesilesiyle cisimleştirdiği; doğrudan doğruya, Kadrocu arkadaşlarıyla birlikte ideolojik-politik düzeyde karşılarında kavga verdikleri kesimlerdir ve bunların önemli bir bölümü, eskiden Millî Mücadele kadrolarında yer alıp sonradan kapitalistleşen kimselerdir. Romanda bu kesimler, aynı zamanda, Tanzimat'ın 'garpperestliği' ve 'alafrangalığı'nı sürdürenler olarak tasvir

¹⁷ İnkılâbın durmadığı / devam ettiği önermesi, *Kadro*'da da ısrarla ve adeta bir slogan gibi vurgulanan ve dolayısıyla Kadrocular açısından ayırt edici bir söylemdir. Hatta Aydemir'in, *Kadro*'nun üçüncü sayısındaki yazısının başlığı da şöyledir: "İnkılâp Bitti mi?"

edilirler (s. 135). Romanın kurmacası içerisinde aslında bu karakterlerin nasıl zenginleştikleri daha detaylı biçimde işlenebilir; bu sayede, bu karakterler okuyucu açısından daha gerçek, daha canlı kişiliklere büründürülebilirdi. Yakup Kadri'nin, böyle yapmak yerine genel bazı ifadelerle konuyu geçiştirmiş olması, edebi açıdan bir ihmalkârlıktan değil; politik nedenlerden kaynaklanıyor olmalıdır. Çünkü yukarıda gösterilmeye çalışıldığı üzere bu karakterler aslında hiç de hayalî kimseler değildi ve hatta Türkiye'de o dönemde iktidarın zirvelerinde yer alan güç ve nüfuz sahibi kimselerdi. Dolayısıyla Yakup Kadri'nin, bu kurmaca gibi gözükken karakterlerin nasıl zenginleştiklerini detaylı biçimde anlatmaya kalkması, deyim yerindeyse zülfüyâre dokunacak ve fazlasıyla provakatif biçimde belirli (ve çok güçlü) kimselere işaret edecek bir anlatım ortaya çıkaracaktı. Yakup Kadri, bundan kaçınma maksadıyla, romanında daha genel bir tarifile yetinmiş olabilir. Yakup Kadri, aslında kesin bir biçimde, aferizmin genel bir resmini çizmektedir ve bu kesimlerin kimler olduğu, o dönem Türkiye'sinde az-çok bellidir. Ama Yakup Kadri, romanında, bu resmin içerisine somut olarak kimlerin dâhil olduğunu nispeten belirsiz bırakarak doğrudan doğruya belirli birkaç kişiyi hedef göstermekten kaçınmaktadır. Yine de romanın bu temasının politik sonucu açıktır ve *Kadro*'nun politik duruşuyla tam bir paralellik içindedir. Yakup Kadri ve arkadaşları, devletin teşviki ve desteğiyle sermayedar yetiştirilmesine; hele hele birilerinin devletin olanaklarını arkalarına alarak spekülâtif kazançlar edinmelerine şiddetle karşıdrlar. Bu itibarla, devletçiliği, millî bir Türk burjuvazisinin yaratılma çabası olarak yorumlayan/sunan liberal kesimlere kesin bir karşıtlık içerisindedirler (Aydemir, 1932: 111; Tör, 1932c; 1932e; 1933a; 1933b).

Öte yandan Kadrocuların savunduğu devletçilik, CHP'nin sadece liberal (Bayar) kanadından değil; İnönü-Peker kanadından da farklıdır. Çünkü bu ikinci gruba göre devletçilik, bir açıdan, liberal ekonomi politikalarının yol açabileceği sorunlara yönelik bir çözüm olarak düşünülse de, CHP'nin bu devletçi kanadı liberalizm karşıtlığını kapitalizm karşıtlığına kadar vardırılmaz. Zira onlar açısından kapitalizm, yapısal olarak kusurlu bir düzen değildir. Kapitalizmin yaşadığı evrensel ve tikel sorunlar, işverenleri gereğinden fazla serbest bırakan liberal ekonomi politikalarından kaynaklanmaktadır (Peker, 1984: 26-38, 41, 70).¹⁸ Öyleyse kapitalist üretim ilişkilerinin üzerine bindirilen liberal ekonomi politikalarını ayıklamak; yani gerekli görülen konularda (gümrük duvarlarının yükseltilmesi, sanayi planı yapılması, bazı alanlarda yatırımların doğrudan doğruya devlet tarafından üstlenilmesi vb.) devletin müdahalesini sağlamak yeterlidir. Zaten 1930'lu yıllarda CHP'nin gerçekleştirdiği de tam olarak budur. Zira devletçilik siyasetinin yoğun olarak uygulandığı bu dönemde, bu politika, özel sını kârların millî gelir içindeki payının artmasına herhangi bir engel teşkil etmediği gibi, sonraki yıllara damgasını vuracak birçok sermaye grubu da bu yıllarda büyüme olanağı bulmuştur (Boratav, 2004: 65; Şener, 2015: 216). Dolayısıyla bu dönemde iktidarın uygulamaya koyduğu devletçilik, anti-kapitalist ve sermaye karşıtı değil; en fazla, anti-liberal olarak tanımlanabilir. Zaten yukarıda değinildiği gibi, onlara göre 'sömürü' denilen şey de kapitalizmin yapısal bir kusuru değil; sermayenin fazla başıboş bırakılması durumunda ortaya çıkan bir sorundur.

Oysa Kadrocular açısından sömürüyü ortaya çıkaran şey, liberal ekonomi politikaları değil; bir üretim biçimi olarak kapitalizmin bizatihi kendisidir (Türkeş, 2009: 474). Üstelik onlara göre kapitalizm verimsizdir, kriz üretmeye mahkûmdur ve dünya ölçeğinde de bir çözülüş süreci içerisindedir (Aydemir, 1932: 11, 14-17; Belge, 1932; Tör, 1932b). Öyleyse Türkiye'nin ihtiyacı olan şey, sadece anti-liberal değil ama bunun yanında anti-kapitalist nitelikler de taşıyan bir ekonomi siyasetinin hâkim kılınmasıdır. Bunun da olmazsa olmaz bir şartı, sadece sını üretimin değil; bir bütün hâlinde ülke ekonomisinin sıkı biçimde merkezî olarak planlanmasıdır (Aydemir, 1932: 133; Tör, 1932a; 1932d). Zaten 1934 yılı sanayi planını tam da bu nedenle eleştirmişler; ekonominin bütün sahalarını planlamadan sadece sanayi alanının planlanmasının, ülkenin geleceği açısından kayda değer bir etki yaratmayacağını öne sürmüşlerdir (Tökin, 1934b: 30).

Görüldüğü gibi, 1930'lu yıllarda hükümetin girdiği devletçi rotayı söylem bazında Kadrocuların da onaylıyor olmaları, bunu yeterli gördükleri; yani iktidarla aynı şeyleri düşündükleri anlamına gelmemektedir. Öte yandan Kadrocular, muhtemelen taktiksel nedenlerle, tüm bu argümanlarını ülkenin sadece liberal cenahına yönelik bir eleştiri olarak formüle etmişler; iktidarın Peker-İnönü kanadını ise hedef göstererek eleştirmekten neredeyse tamamen kaçınmışlardır. TKP sicilleri nedeniyle sürekli bir meşruiyet krizi çeken, ayrıca savaşarak doğrudan doğruya iktidarı fethetmek yerine iktidar kadrolarının bir bölümünün desteğini alarak, onları ikna ederek, onlarla iyi ilişkiler geliştirerek sonuç yaratmayı uman bir hareket için böyle bir tavır gayet anlaşılırdır. Sonuçta Kadrocular,

¹⁸ Bu konuda ayrıca bkz.: Peker (1935; 1936) ve TBMM Zabıt Ceridesi (8.6.1936: 83-85).

devletçiliğe dair tartışmayı mümkün olduğunca teorik düzeyde tutmuş ve fikirlerini, iktidar bloğunun sadece belirli bir kanadına karşıtlık içerisinde formüle etmişlerdir.

Kadrocu iktisat politikalarına dair açılan bu genişçe parantezden sonra, Yakup Kadri'nin *Ankara*'daki ideal Türkiye tasarımının ayırt edici yanları artık daha net biçimde gösterilebilir. Yukarıda, Kadrocuları ayırt edici kılan fikriyatın; müreffeh, sanayileşmiş, ileri teknikli bir ülke hayali kurmalarında değil, bu hayale nasıl ulaşılacağı sorusuna verdikleri cevapta saklı olduğu ifade edilmişti.¹⁹ Yakup Kadri de romanında, ütopya Türkiye'sinin nasıl yaratıldığını açıklarken, "*millî kurtuluş prensiplerine dayanan bir iktisadi kalkınma savaşının*" başladığından bahseder (s. 179). Kadrocu kurtuluş reçetesi tek bir cümleyle özetlenecek olsaydı, hem ana fikir hem de tercih edilen kavram seti bakımından herhalde bundan daha öz bir tarif bulunamazdı. Romanda, 'İçtimai Mükellefiyet Teşkilâtı' adı verilen ve "*bütün direktiflerini Yüksek İktisat Enstitüsü'nden ve Halk Evlerinden alan*" hayalî bir kurum ile 'İktisat ve Tasarruf Cemiyeti' adı verilen ve gerçek hayatta da var olan bir diğer kurum, bu iktisadî uyanışın başlıca özneleri olarak sunulurlar (s. 179-180). İçtimai Mükellefiyet Teşkilâtı, fabrikalardan sağlık hizmetlerine, çok geniş bir sahada faaliyet göstermektedir (s. 182, 186). Köylüler de bu teşkilatın bünyesinde oluşturulan kooperatif şubelerinde faaliyetlerini yürütürler ve ayrıca devlet fabrikalarından çok ucuza, fakat kaliteli bir şekilde giyinirler (s. 186).

Bizatihi merkezî devlet tarafından organize ve icra edilen tüm bu iktisadi atılımlarda, planlamanın önemine bilhassa vurgu yapılır. "*İradeli bir fen eli, önce, yurdun iktisadi haritasını çizmişti. Bu haritaya göre, Anadolu muhtelif istihsal mıntıklarına ayrılmış ve her mıntika ahalisinin fonksiyonları muayyen planlara göre tesbit edilmişti*" (s. 223). Bu planlara dayanarak, örneğin İç Anadolu, hayvancılık ve zanaat merkezi olarak belirlenmiş; bölge "*büyük devlet çiftliklerinin geniş otlakları*"yla kaplanmış; bunlar sayesinde "*hakikî ve samimi manasıyla bir yerli kumaş sanayisi tesis edilebilmiştir*" (s. 223-224). Kadro'nun fevkalade önemsedığı gümrük duvarları meselesi de romanda sert bir vurguyla işlenir. Ütopya Türkiye'sinde ulusal sınırlar ile gümrük neredeyse eş anlamlı kelimelere dönüşmüş; yani yurda girecek yabancı sermayeye, işgalci düşman askeri gözüyle bakılmaya başlanmıştır (s. 180).²⁰

Kadrocuların, kendilerini karşısında konumlandıkları aferistlere gelince, Yakup Kadri'nin ideal Türkiye'sinde onlara yaşama şansı artık kalmamıştır:

[M]illet iktisadiyatı prensiplerine aykırı hareket edenlere bir asker kaçağı, bir bozguncu gözüyle bakılmaktadır. Hele, bu yüksek gayeyi halk ve devlet sırtından zengin olmak manasına alanların ve bir zamanlar kendilerine millî teşebbüs erbabı namını verenlerin herkes indinde birer galat-ı hilkatten farkı yoktu. Bu gibiler, kazandıkları paraları hep Avrupa'da gizli gizli yemeye gidiyorlar ve bazen gittikten sonra artık hiç geri dönmüyorlardı.... Haklı olarak Türk Molière'î namını alan genç bir komedia müellifinin yeni bir eseri, kozmopolit züppe ile bencil menfaatçinin suratına öyle bir cehennem damgası basmıştı ki, halk, böylelerini dört yıllık yoldan tanıyor ve yüzlerine tükürmekten kendini güç zapt ediyordu (s. 180-181).

Yukarıda adı anılan, Millî Mücadele Dönemi milletvekili Murat Bey de ülke dışına firar edenlerden biridir (s. 180). Üstelik Yakup Kadri'nin ideal Türkiye'sinde sadece sırtını devlete dayayarak zenginleşenlere değil; bir bütün halinde sermaye sınıfına -en azından sanayi kesiminde- en ufak bir alan dahi bırakılmamıştır. Çünkü Yakup Kadri,

19 Omay (2009: 12), yazım tarzlarına göre ütopyaların, "sanatsal/edebî", "felsefî/bilimsel/ideolojik" ve "mitolojik/dini" ütopyalar olmak üzere üçe ayrılabileninden bahseder. Yazara göre, More'un Ütopya'sı ya da Campanella'nın *Güneş Ülkesi* gibi sanatsal/edebî ütopyaların tipik bir özelliği, ideal topluma nasıl ulaşılabilceğinin detaylı olarak açıklanmaması ve hatta ideal olarak tasvir edilen durumun gerçekleştirilebileceğine dair belirgin bir iddianın bulunmamasıdır. Felsefî/bilimsel/ideolojik ütopyalarda ise ideal olarak sunulan toplumsal yapıya kavuşulabileceği iddiası vardır ve buna nasıl ulaşılabilceğine dair detaylı açıklamalar da bulunmaktadır. Omay'ın, somut çözümlemeye mutlak bir ayırtırmayı amaçlamadığı, ancak ütopya türlerinin tasnif edilmesi açısından kullanışlı bulunduğu bu ayrım üzerinden düşünüldüğünde; *Ankara*, her ne kadar biçim olarak sanatsal/edebî türde bir ütopya gibi gözükse de muhtevası itibarıyla Omay'ın belirttiği ikinci gruba (felsefî/bilimsel/ideolojik ütopyalar türüne) daha uygun düşmektedir. Çünkü Yakup Kadri'nin içerisinde yer aldığı *Kadro* hareketinin, ideal bir Türkiye'nin nasıl yaratılabilceğine dair adeta bir siyasi parti programını andırır derecede somut bir programı bulunmaktadır ve Yakup Kadri, bu programı romanına adeta zerk etmiştir.

20 Yakup Kadri'nin ütopya Türkiye'sinde yukarıda belirtilen iktisadi hamleye eşlik eden bir diğer hamle ise fikir ve ilim sahasında yaşanmış; Tarih Cemiyeti ile Türk Dili Tetkik Cemiyeti birleşerek "Türk Akademiyası"nın meydana getirmiş; 'eski' (Cumhuriyet öncesinin zihniyeti) ile bağlarını tümüyle koparmış, hayatı bambaşka şekilde görüp anlamlandırabilen, fizik olarak da dinç, sağlıklı, taze bir kuşak yetiştirilmiştir (s. 179, 218-220). Ancak romanda vurgulanan eğitim davasının, rejimin ve iktidarın genel eğilimlerinden kayda değer şekilde ayırt edici herhangi bir yanı olmadığı için, bu makalede bu konu üzerinde etraflıca durulmayacaktır.

ütopya Türkiye’inde, tüm işçilerin birer devlet memuru olduğunu ve onların üstünde “patron diye bir bela”nın bulunmadığını hayal eder (s. 183). Dikkat edilirse bu noktada, gerçek Türkiye ile Yakup Kadri’nin ideal Türkiye’si arasındaki mesafe; yani Kadrocu anti-kapitalizm ile iktidar kadrolarının yönelimleri arasındaki fark iyice belirgin hâle gelmektedir. Zaten Yakup Kadri, romanın bir önceki bölümünde Selma Hanım’ın ağzından, (özel) şirket ya da bankada çalışmayı, “insanî ve içtimai bir kıymet” olmayan bir iş olarak niteler (s. 158).

Yakup Kadri’nin ütopyasında dikkati çeken bir diğer özellik, hemen her şeyin (sadece üretim ilişkilerinin değil; kentlerin düzeninin, eğitimin, köylüler ile şehirliler arasındaki alışverişlerin ve hatta köylülerin ne zaman kente gelip gideceklerinin dahi) planlı, önceden iyice tasarlanmış bir hareket tarzı ile şekillendirilmiş olmasıdır (s. 176, 185-186). Planlama mefhumu, sadece iktisat politikalarıyla sınırlı kalmayacak ve kültür-halk terbiyesi alanlarına da sirayet edecek biçimde *Kadro*’da da vurgulanmaktadır ve hatta belki de dergide en sık vurgulanan iki terimden birinin (diğeri devletçilik) bu olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Yakup Kadri’nin ideal Türkiye’si, *Kadro*’daki vurguyu da aşmakta; hayatın her alanı sadece devlet tarafından değil, bireyler tarafından da neredeyse her detayına kadar planlanmakta; kazaya, kadere, şansa neredeyse hiçbir yer bırakılmamaktadır:

[Y]eni cemiyet gibi yeni insanda da kaza ve kadere bırakılmış hiçbir taraf olamaz. Her şey, akıl ve irade işidir.... Yeni insan -yâni tam insan- hem tabiatı, hem o tabiatın bir cüzü olan kendi benliğini iradesi altına almasını bilecektir. Kader ve kaza, baht, tesadüf kelimeleri artık cin ve peri masallarındaki tâbirler gibi muayyen bir şey ifade etmeyen mecazî lügatlar arasına girecektir. Çünkü, insan, kendi alinyazısını kendi eliyle yazacak ve kaza, kader insanın kendi arzusu, kendi iradesi olacaktır (s. 190-191).

Aslında insanın kendi hayatı üzerinde söz sahibi olması ve onun kontrolünü kendi elinde bulundurması, XVIII. yüzyıl Aydınlanma’sına kadar izi sürülebilecek temel bir fikirdir. Ancak Yakup Kadri’ninki, bunun en uç noktaya kadar götürülmüş bir yorumu olarak nitelenebilir.

Sonuç olarak Yakup Kadri *Ankara*’da, tıpkı *Kadro*’nun vazettiği şekilde, sınıf ayrımlarının bulunmadığı, uluslararası kapitalizmle ilişkilerini tümüyle bitirmiş, otarşik, sanayileşmiş, planlı, anti-kapitalist²¹ ve inkılabın temel değerlerine sadakatle bağlanan bilgili, sağlıklı ve coşkulu bireylerden oluşan bir ülke düşler. Tüm bu nitelikleriyle *Ankara*, siyasi yelpazenin ‘sol’unda konumlanan bir küçük burjuva radikalizminin ve sosyalizm ile Kemalizm arasında salınım hâlindeki bir grup aydının özlemlerini ifade eder. Rejimle aralarındaki açığı genişlediği oranda meşruiyet sorunu çeken Yakup Kadri ve arkadaşları, bu romanın yazılmasından kısa bir süre sonra bilhassa İş Bankası çevresinin tazyikleri neticesinde *Kadro* dergisini kapatmak zorunda kalmışlar, Yakup Kadri de kendi deyimiyle ‘zoraki diplomat’ olarak Tiran’a sürülmüştür (Timur, 2013: 185).

SONUÇ YERİNE: MEVCUT İLE İDEAL, KASİDE İLE ÜTOPYA ARASINA SIKIŞMAK

İdeoloji, iktidar, devlet gibi bazı kavramlar, düşünce tarihi boyunca kısmen farklılaşan anlam içerikleriyle kullanılagelmiştir. Bu kavramların tanımları ne kadar detaylandırılırsa, somut hayatın gerçekliğinde kapsayıcılıkları o oranda daralmakta; tersinden, görece daha esnek tanımlar tercih edildiğinde ise bu kez de kapsayıcılıkları genişlemektedir. Terry Eagleton’ın (1996) ideoloji ve iktidar kavramları üzerinden detaylı olarak gösterdiği üzere, bu tür kavramları -dar ya da geniş- herhangi bir anlam içeriğiyle tamamen sabitleyip; bunun dışında kalan tüm diğer anlamlarını düşünce ve bilim sahasından kovabilmek mümkün değildir. Aksi yöndeki bir tutum, kavramları, işaret ettikleri nesnelliklere yönelik bir soyutlama olarak değil de, o nesnelliklerin bizatihi kendisi olarak kabul etmek ve dolayısıyla bilimde/düşüncede soyutlama faaliyetini yasaklamak anlamına gelir. Zira kavramlar, düşünce düzeyinde belirli nesnellikleri işaret etmeye, onları başka nesnelliklerden ayırmaya yarayan araçlar olduklarından dolayı, araştırma sahası ve analiz düzeyinin değişimiyle birlikte kısmen farklılaşan anlam içerikleriyle kullanılabilirler. Eagleton’ın yukarıda belirtilen eseri boyunca tartışıldığı üzere, ‘ideoloji’ kavramının bir dizi anlamı, örneğin bir yandan ‘maddi dünyanın imgesel tasarımı’ olarak tarif edilebilecek olan genişçe bir anlamı, diğer yandan da ‘belirli bir sınıfın üyelerinin paylaştığı ortak kanaatler bütünü’ olarak tarif edilebilecek

21 Burada ‘sosyalizm’ yerine ‘anti-kapitalizm’ ifadesinin tercih edilmesinin sebebi, Kadrocuların bu konudaki duyarlılıklarıdır. Onlara göre sosyalizm, gelişmiş sanayi ülkelerinde işçiler eliyle kurulabilecek bir rejimdir ve bu açıdan Türkiye’nin şartları sosyalizmin inşasına uygun değildir (Aydemir, 1932: 54). Ancak Kadrocuların sosyalizm terimine koydukları bu mesafeyi değerlendirirken, dergi çevresi olarak sürekli bir meşruiyet krizi içinde bulduklarını da hesaba katmak gerekir. Nitelikim derginin baş ideoloğu Aydemir, 1930’lu yıllarla kıyaslandığında neredeyse tamamen aynı görüşleri savunduğu 1960’lı yıllarda, kendisini açık şekilde sosyalist olarak niteleyen *Yön* saflarına katılacaktır.

görece dar bir anlamı bulunmaktadır. Her ikisi de (ve hatta daha fazlası da) literatüre yerleşmiş hâldedir; çünkü her biri, bilimsel araştırmalar için işe yarar nitelikte (belirli nesnellikleri diğerlerinden yalıtımda elverişli) olduklarından dolayı, farklı soyutlama düzeylerinde bunlardan bazen biri, bazen de diğeri kullanılabilir. Tam bu nedenle, örneğin Marx'ın yazılarından ideolojinin en az dört farklı tanımı çıkartılabilmektedir. Bu, düşünürün kafa karışıklığından değil; soyutlama düzeyleri arasındaki geçişkenliklerden ve düşünürün anti-pozitivist metodolojisinden kaynaklanmaktadır.

Eagleton'ın yukarıda ana hatlarıyla özetlenen yöntembilimsel uyarısını, ütopya kavramına uyarlayabilmek mümkündür. Bu kavram sadece, roman türündeki edebiyat eserlerinin özel bir formu olarak nitelendiğinde, diğer türlerden ayırt edilmiş olunur ve bu itibarla, düşünsel muhakeme açısından kullanışlıdır. Öte yandan, kavramın muhtevası daha detaylandırılıp, bu sayede kapsayıcılığı daha da daraltılabilmektedir. Murad Omay'ın (2009: 5) da dikkat çektiği üzere, Thomas More vb. birkaç yazarın eserlerindeki özelliklerin (yazarların örneğin aileye, mülkiyete veya paraya yaklaşımı, romanlarda mekân ve zaman kurgusu, eğitime verilen önem vb. özelliklerin) ne kadarı ütopya kavramının içeriğine doldurulursa, bu kavramın kapsadığı eserlerin sayısı da o oranda azalmaktadır. Ancak kavram, Fransız ansiklopedistlerinin tercih ettiği anlamıyla ('ideal görülen bir toplumsal düzenin ayrıntılı betimlenişi' olarak) kullanıldığında ise bu kez kavramın kapsayıcılığı fevkalade genişlemektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2008: 237). Zira böyle bir tercihle, bir eserin ütopya olarak nitelenebilmesi için o eserin genişçe bir kontrol listesi eşliğinde sinamalara tabi tutulmasından vazgeçilmektedir. Kavram bu kez, ideal toplum tahayyülünün dünyadan yalıtılmış bir adada somutlanması, aile kurumunu hedef alması, eşitlikçi bir düzeni önermesi vb. detaylar bir yana, romanın özel bir biçiminin adı olmakla dahi sınırlanmamakta; örneğin felsefi-siyasal nitelikteki bazı metinleri ve hatta yazıya dökülmüş olup olmaması fark etmeksizin belirli tarzdaki düşünceleri de içerebilecek bir genişliğe ulaşmaktadır. Özetle kavramın muhtevası detaylandırıldıkça kapsamı daralmakta ve tersinden, esnek bir tanımlama tercih edildiğinde ise kapsamı genişlemektedir. Elbette bu, kavramın içeriği genişledikçe niteleyici gücünü yitirme tehlikesi altında olduğu gerçeğini değiştirmez. Ancak sınırları net biçimde çizildiği müddetçe; farklı soyutlama düzeylerinde bazen dar, bazense geniş anlamları kullanışlıdır. Zira kavramsal tercihlerde amaç, karmakarışık olgular yığını içerisinden soyutlama yapabilmek olduğu için; örneğin Fransız aydınlanması ile Türk aydınlanmasını karşılaştırırken kavramın görece dar bir anlamı; Ziya Paşa ile Kâmil Paşa'nın, Osmanlı'nın geleneksel düzeni karşısındaki farklı duruşlarını karşılaştırırken ise kavramın bu kez genişçe bir anlamı daha kullanışlı olabilir.

Bu çerçeveden bakıldığında, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ve *Ankara* romanlarının, -Thomas More'un eseriyle özdeşleştiği dar anlamıyla- tipik birer ütopya olarak nitelenebilmeleri mümkün gözükmemektedir. Nitekim *Ankara*'nın yazarının, içinde yaşadığı gerçeklikten kaçma isteği öylesine sınırlıdır ki, değil yalıtılmış bir adaya ya da uzak bir geleceğe firar etmek; ikamet ettiği şehri (Ankara) dahi değiştirmeyi düşünmez. Hâlbuki bu iki tema (yalıtılmış bir ada ve uzak bir gelecek), ütopyaların vazgeçilmez unsurlarındandır. Zihnin, dünyanın geri kalanından yalıtılmış bir adaya firar etmesi, somut toplumsal gerçekliğin mümkün olduğunca dışında kalarak buradan gelecek etkilere karşı korunaklı bir alana yerleşebilmek için ve duran-zaman biçimini mümkün kılabilmek için ütopyalarda sıklıkla tercih edilmektedir (Göktürk, 1982: 17-18). Ancak coğrafi keşifler sonrasında dünyanın bilinmeyen herhangi bir köşesi kalmadıktan sonra ise ütopyacı zihinler, bu kez de bilinmeyen, uzak bir geleceğe firar etmeye başlamışlardır (William Morris'in *Hiçbir Yerden Haberler* adlı eserinde olduğu gibi). *Ankara* romanında ise herhangi bir mekân değişikliği gerçekleşmediği gibi, yazar, ideal Türkiye'sini romanın kaleme alındığı tarihten sadece birkaç yıl sonrasına kurgular. Yani *Ankara*'da 'mükemmel bir toplum' ve 'mutlu bir gelecek zaman' özlemi bulunmakla birlikte, o güzel gelecek ve mükemmel toplum, yazara göre aslında çok da uzakta değildir. *Serbest İnsanlar Ülkesinde* ise *Ankara*'nın aksine hayalî bir ülkeyi konu edinmektedir. Ancak o da ütopyacı kaçışın tipik mekânı olan ada sembolünü kullanmadığı gibi, uzak bir gelecek kurgusu da içermez. Romandaki kurgu, Ağaoğlu'nun gerçekliğiyle eş zamanlıdır. Ağaoğlu'nun ütopya ülkesinin Türkiye'ye uzaklığı ise yürüme mesafesidir. Bu yakınlık da tesadüf olmasa gerek; çünkü Ağaoğlu'na göre onun ideal toplumsal düzenine varmak için Türkiye'nin kat etmesi gereken yol, yüzlerce yıllık mesafede değildir. Ayrıca bu eser, ütopya türünün en tipik örneklerinde işlendiği tarzda eşitlikçi bir yaşam vurgusu da içermez (*Ankara*'nın, bu vurguyu bir ölçüde barındırdığı söylenebilir). Üstelik hem Ağaoğlu'nun hem de Karaosmanoğlu'nun, çok aşırıya kaçmamak kaydıyla özel mülkiyet mefhumuyla ve para ekonomisiyle herhangi bir sorunları da yoktur. Bilindiği gibi, bunlar da ilk ütopyaların en yaygın temaları arasındadır. Ancak hepsinden önemlisi, söz konusu iki romanın da, dönemin siyasal-toplumsal düzenine yönelik radikal birer başkaldırı sayılabilmeleri kesinlikle mümkün değildir.

Bütün bu özellikleri açısından düşünüldüğünde, bu romanların, More'un eseriyle özdeşleştiği anlamıyla ütopya türünün fazlasıyla uzağına düştükleri açıktır. Elbette bu söylenenler, Ağaoğlu ve Karaosmanoğlu'nun, More'un gibi bir ütopya kaleme almaya çalıştıkları ve bunu başaramadıkları anlamına gelmemektedir. Bu yazarların ideolojik-politik öncelikleri başkadır. İçinde yaşadıkları ülkenin yakın dönemdeki siyasi, iktisadi ve toplumsal atılımlarını samimiyetle takdir etmekte ve üstelik kendileri de dönemin hâkim güçlerinin çeperlerinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla ideolojik-politik kaygıları, bambaşka bir toplumsal yapının mevcut olduğu bir adaya kaçmak; yani aslında içinde yaşadıkları mevcut düzeni topyekûn bir şekilde yerle bir etmek değildir. Ülkeyi sadece, daha ideal olarak düşündükleri bir forma kavuşturmaya çalışmakta ve bu amaçla güncel ve legal siyasetin en ön saflarında uğraş vermektedirler. Romanları da, radikal olduğu söylenemeyecek bu politik duruşlarının edebiyat alanına tercümesinden ibarettir.

Bununla birlikte, her iki roman da içeriğinde bazı ütopyik öğeler barındırmaktadır ve kavramın sınırları yukarıda değinildiği tarzda genişletilirse, bu romanların da bir çeşit ütopya olarak nitelenebilmeleri mümkündür. Zira söz konusu romanlarda hem ideal bir toplum tasarımı yapılmaktadır, hem de romanların yazıldıkları dönemin siyasal-toplumsal yapısı belirli açılardan eleştiriye tabi tutulmaktadır. Ancak bu romanlarda yer alan eleştirilerin muhtevasını doğru bir biçimde tespit edebilmek ve yazarların ideal toplum tasarımlarının mevcut Türkiye gerçekliğinden ne ölçüde farklılaştığını tam olarak anlayabilmek için, salt bu romanlara odaklanan bir okuma yeterli değildir. Zira bu eserlerde ülkenin güncel durumuna dair eleştiriler bazen üstü örtük biçimde formüle edilmekte ve daha da önemlisi, bu romanların yazarları, kendilerini Atatürk'ün ve rejimin temel mantığının gerçek temsilcileri olarak sunmaktadırlar. Bu özellikleri, kaleme alındıkları dönemde söz konusu romanların politik-ideolojik açıdan taşıdıkları ayırt edici niteliklerinin tespitini zorlaştırmaktadır. Bu sorunu bertaraf edebilmek için, bu romanları, dönemin güncel politik saflaşmalarını ve roman yazarlarının başka mecralarda dile getirdikleri görüşleri dikkate alarak değerlendirmek gerekmektedir.

Ankara romanı doğrudan doğruya, 1930'lu yıllarda Türkiye kamuoyunda önemli bir yer işgal eden Kadrocu fikriyatın roman formunda sunuludur. Türkiye'nin dünya ölçeğinde bağımsız bir güç olarak varlığını sürdürebilmesinin, eşitlikçi ve müreffeh bir toplum hâline gelebilmesinin, sanayileşmeyi başarabilmesinin ve sanayileşirken diğer yandan da sınıf çatışmasından sakınabilmesinin yolunun anti-kapitalist bir iktisat politikasından geçtiği fikri, Kadrocu tezlerin özünü oluşturur. Onlara göre, Kurtuluş Savaşı'nın tarihsel anlamına uygun olan yegâne hareket tarzı da budur. *Kadro* dergisinin imtiyaz sahibi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu derginin yayımlandığı sıralarda kaleme aldığı *Ankara* romanına da aynı fikirleri nakşetmiştir. Dolayısıyla bu roman, mevcut Türkiye gerçekliğinin 'sol'dan bir eleştirisini ihtiva etmektedir. Nitekim hem *Kadro* dergisinde hem de *Ankara* romanında önerilen devletçi politika, sadece 1920'li yılların ekonomi politikalarının değil; 1930'lu yıllarda hükümetin benimsediği devletçilik anlayışının da sol bir alternatifi konumundadır. Bu açıdan, romanda Atatürk'e ve Kemalist Devrim'e yönelik övgülere sıklıkla yer veriliyor olması, romanın bir ölçüde eleştirel bir boyut da taşıdığı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Aslında yapılan şey, Atatürk'ün, romandaki eleştiri sahasının dışında konumlandırılması ve ülkede yaşanan problemlerin sorumluluğundan onun muaf tutulmasıdır. Ülkedeki iktisadi faaliyetlerin büyük oranda merkezî devlet tarafından planlanıp yürütüldüğü, patron tabakasının yok olduğu, işçilerin tümünün devlet memuru statüsü kazandığı ve Türkiye'nin kapitalist-empyralist Batı'dan yüzünü çevirebildiği bir gelecek hayali, rejimin sınırlarını 'sol' yandan zorlamaktadır. Ama yazar bu görüşlerini, Kemalist Devrim'in tarihsel anlamına en uygun politik-ideolojik hat olarak sunar ve bu söylem, politik-ideolojik düzeyde yazarın resmî ideolojiden önemli ölçüde ayrıldığı gerçeğini derhal tespit edebilmeyi zorlaştırır. Hâlbuki yukarıda belirtilen özellikleri, söz konusu romanın Türkiye'de iktidarın ve onun politikalarının meşrulaştırılma çabasına indirgenemeyeceğini ve gerçekten de alternatif bir toplum yapısı önermekte olduğunu ortaya koyar. Zaten romanın ikinci bölümünde çizilen Türkiye panoraması, yüzünü Batı'ya (yani Kadrocuların önerdiğinin tam aksi istikametine) dönerek kapitalist bir kalkınma rotasına giren ve bunun neticesi olarak toplumun küçük bir grubunu lükse, gösterişe ve şatafata boğan politikaların bir eleştirisidir.

Romanda, Türkiye'nin bu yanlış yola neden ve nasıl saptığına dair somut herhangi bir açıklama ise mevcut değildir. Bununla birlikte, *Ankara*'da, bazı 'kötü' karakterler itinayla resmedilmektedir. Hatta biraz basitleştirmek pahasına, bu romanın bir açıdan, Yakup Kadri'nin zihnindeki gerçek inkılapçılar ile bu kötü karakterler arasındaki fikrî ve politik mücadeleyi yansıttığı söylenebilir. Bu 'kötü' karakterler, o dönemde yaygın kullanılan bir tabirle 'aferist'leri temsil etmektedir. Bunlar, Millî Mücadele'nin kadroları arasında yer alan; ancak bu mücadele bittikten

sonra sırtını devlete dayayarak kapitalistleşen ve Batı medeniyetine karşı tam boy bir öykünmeciliğe sivrulan kesimlerdir. Romanda aferistlerin temsilcileri Murat ve Hakkı Bey gibi “kaltabanlar”; samimi inkılapçıların temsilcisi ise Neşet Sabit karakteridir. Aslında romandaki bu saflaşma, dönemin Türkiye gerçekliğinde, Kadrocular ile aferistler (ve kapitalizmin teorik düzeyde savunusunu yapan liberaller) arasındaki ideolojik-politik mücadelenin bir izdüşümüdür. Dolayısıyla romanda Murat ve Hakkı Beyler vesilesiyle gerçekleştirilen eleştiriler, o dönemde güç sahibi olan ve hatta kimileri iktidar kadrolarında gayet üst düzey makamlar da işgal eden bazı iş insanlarını hedef almaktadır ve Türkiye’de o yıllarda özel girişimin öncülüğünü ve siyasal düzeyde sözcülüğü gerçekleştiren İş Bankası çevresinin Kadroculara karşı harekete geçmesi tesadüf değildir. Zaten Yakup Kadri’nin somut olarak kimleri ‘aferist’ kategorisi içerisinde düşündüğünden bağımsız olarak; bu nitelikle kamuoyunda akla ilk gelen kesim de onlardır. Romanın ütopyik bir nitelik taşıyan üçüncü bölümünde yazar, kaltabanları (aferistleri) afişe eden Neşet Sabit’i (yani aslında kendisini) Atatürk’ün takdir ve tebrik ettiğini hayal eder. Bu bölümde Murat ve Hakkı Beyler politik ve iktisadi açıdan artık tasfiye edilmişlerdir ve dolayısıyla zafer, Neşet Sabitlerin (yani gerçek, samimi inkılapçıların) olmuştur. Hâlbuki gerçek hayatta Neşet Sabit (Yakup Kadri), yukarıda aktarılan görüşlerinin bedelini Tiran’a sürgüne gönderilmekle ödeyecek; iktidarın uyguladığı devletçi politikalar ise anti-kapitalist bir Türkiye’nin yaratılması amacıyla değil, ülkede kapitalist üretim ilişkilerinin gelişip serpilmesi yönünde uygulanacaktır.

Ahmet Ağaoğlu’nun ideal toplum tasarımını sunan *Serbest İnsanlar Ülkesinde* romanı ise *Ankara*’nın aksine, liberal bir muhteva taşır. Yazarının öncelikli kaygısı, birey ve hürriyet sorunsalıdır. Onun hayali, bireylerin istidatlarının açığa çıkarılabilmesini engelleyen her türlü baskının bertaraf edildiği, yurttaşların iktidarı/idareyi özgürce tenkit edebildikleri, idarenin eylemlerinin hukukla ve yüksek ahlaki değerlerle sınırlandırıldığı, çok-partili liberal parlamenter demokrasinin hüküm sürdüğü ve siyasiler ile memurların sürekli olarak vatandaşlara hesap verdikleri bir ülkedir.

Romanda, ütopya ülkesine dair hayal edilen bu özellikler, dolaylı olarak, Türkiye’nin mevcut durumunun eleştirisini içerir. Gerçi Türkiye’nin mevcut siyasal-toplumsal gerçekliğine ilişkin Ağaoğlu’nun olumsuzlamaları, ona göre yüzyıllara yayılan bazı kronik problemlere ilişkindir. Ağaoğlu, tıpkı diğer Doğu toplumlarında olduğu gibi Türk toplumunda da bireyin yüzyıllar boyunca zapturapt altında tutulduğunu; politik, düşünsel ve iktisadi açıdan serbestçe hareket etmesine olanak verilmediğini ve bu durumun, toplumu ahlaki açıdan da çürümeye götürdüğünü öne sürer. Dolayısıyla Türkiye’nin mevcut durumundan dolayı doğrudan doğruya iktidar kadrolarına yöneltilmiş bir eleştiri mevcut değildir. Zaten tıpkı *Ankara*’da olduğu gibi bu romanda da sıklıkla Atatürk’e ve Kemalist Devrim’e yönelik övgülere yer verilir. Ağaoğlu açısından cumhuriyet devrimi, yukarıda belirtilen kronik sorunların aşılması yönünde mucizevi bir atımdır ve Atatürk de bu mucizenin şahsında cisimleştiği büyük liderdir. Bu detaylarda Ağaoğlu’nun metni, tıpkı Karaosmanoğlu’nunki gibi, adeta kasidelere doğru dümen kırmaktadır. Bununla birlikte, dikkatli bir bakışla, Ağaoğlu’nun eleştirilerinin o günün iktidar kadrolarına da yöneldiğini tespit edebilmek mümkündür. Yüzyıllarca beklenildikten sonra nihayet kendisine kavuşulan büyük liderin, kendi çevresi tarafından aldatılması; bu çevrenin, ülkenin gerçek durumunu aktarmak yerine sürekli olarak bu büyük lidere dalkavukluk etmesi gibi edimler, ütopya ülkesinin pirleri tarafından kınanan bir hareket tarzıdır. Romanın bilhassa bu detaylarında, Türkiye’deki iktidar kadrolarının (ya da en azından onların bir bölümünün) hedef alındığı açıktır. Ayrıca serbest tartışma ortamının sağlanması, hükümet cihazının denetimi ve hesap verebilirliği, ifade özgürlüğü, hükümet ve idarenin tenkit edilmeye alışması vb. konularda da Ağaoğlu’nun yoğun vurgularının, dolaylı olarak Türkiye’deki iktidar kadrolarına yönelik bir eleştiri ihtiva ettiği de açıktır. Bu açıdan liberalleşme yolunda Türkiye’nin bocalamalarının suçu sadece geçmiş kuşakların sırtlarına değil; dolaylı bir yoldan, aslında günün iktidar kadrolarına da yöneltilmektedir. Ama tıpkı *Ankara* romanında olduğu gibi bu romanda da Atatürk, tüm politik eleştirilerden azade tutulur. Zaten tıpkı Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun yaptığı gibi, Ahmet Ağaoğlu da kendi fikirlerini Atatürk’ün ve Kemalist Devrim’in mantığına en uygun olan düşünce tarzı olarak sunar. Ne var ki aynı Ağaoğlu, bu romanın yazılmasından sadece birkaç yıl sonra politik hayattan tasfiye edilecek ve bundan sonra, ülkenin rejimi artık ona diktatörlük olarak görünecektir.

Ankara’da olduğunun aksine *Serbest İnsanlar Ülkesinde* isimli çalışmada iktisadi konular nispeten geri planda tutulmuştur. Ancak bu meselede, söz konusu eserin sosyal-liberalizmden yana bir içeriğe sahip olduğu tespit edilebilmektedir. Bu açıdan Ağaoğlu’nun bu romanı yazdığı sıradaki fikirleri klasik liberalizmden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Hatta yazar, vergilerin çoğunun servete bindirilmesi önerisiyle sosyal-liberalizmin sınırlarını da fazlasıyla zorlamaktadır. Ancak romanın ideolojik açıdan netliğini bulandıran asıl özellikler, bireyin

karşısında bulunduğu cemaatin baskıcı ve ahlakçı niteliği ile bireyin zihnen biçimlendirilmesi yönündeki güçlü, voluntarist baskıdır. Romanda, bireyin düşünce tarzını belirleyen ahlak kuralları açısından cemaat-birey ilişkileri, özgür bir dünyanın müjdelendiği ütopyik bir hayalden ziyade yer yer boğucu bir distopya etkisi yaratmaktadır. Yine de bu özellikleri, Ahmet Ağaoğlu'nun romanının en kalın konturlarla liberal bir muhteva taşıdığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Sonuçta, *Ankara* romanı 1930'lu yılların sol-Kemalist (Kadrocu) fikriyatını, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* romanı ise liberalizmin Ağaoğlu yorumunu yansıtmaktadır. Bu romanların yazarları mevcut Türkiye gerçekliğini farklı açılardan eleştiriye tabi tutup, buna paralel olarak da ütopya tasarımlarında farklı toplum modelleri önermektedirler. Ancak söz konusu romanların bazı ortak özellikleri de vardır. Her iki romanın yazarı da eleştirilerinden Atatürk'ü muaf tutmakta, iktidar kadrolarında (ve onların çeperinde) yer alan belirli kesimleri hedef almaktadır. Ayrıca her iki roman yazarı da kendisini, rejimin temel mantığının ve Atatürk'ün fikirlerinin gerçek temsilcisi olarak sunmaktadır. Öte yandan, birkaç yıl içerisinde her ikisi de ülkenin güncel politika arenasından tasfiye edilecektir. Ahmet Ağaoğlu, bu süreçte, rejime ve hükümete yönelik eleştirilerini daha da sertleştirecektir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise ilerleyen yıllarda 'sol'dan daha merkeze doğru kayacak ve komünist bir sicile sahip olan Kadrocu arkadaşlarıyla politik açıdan bir daha yolları kesişmeyecektir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (1930). *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul.
- Ağaoğlu, A. (1933). *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul.
- Ağaoğlu, A. (1939). *Ben Neyim?*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul.
- Ağaoğlu, A. (1949). *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.
- Ağaoğlu, A. (2013). *Üç Medeniyet*, 3. Baskı, Doğu Kitapevi, İstanbul.
- Ağaoğulları, M. A. ve Köker, L. (2008). *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, 5. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihî Gelişimi*, Türk Kültür Yayını, İstanbul.
- Atılğan, G. (2008). "Türkiye Sosyalist Hareketinde Anti-Emperyalizm ve Bağımsızlıkçılık (1920-1971)", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Cilt 8: Sol* (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 661-704.
- Atılğan, G. (2009a). "Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar", *Praksis*, 21, 47-76.
- Atılğan, G. (2009b). "Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64/3, 1-25.
- Aydemir, Ş. S. (1932). İnkılâp ve Kadro, Muallim Ahmet Halip Kitaphanesi.
- Bakırgezer, G. (1997). "Batı Medeniyeti Hayranı Liberal Bir Aydının Çelişki ve Sınırları: Ahmet Ağaoğlu", *Toplumsal Tarih*, 41, 36-42.
- Belge, B. A. (1932). "Çökmekte Olan Cihan Nizamı", *Kadro*, 1, 20-26.
- Bora, T. ve Taşkın, Y. (2009). "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce - Cilt 2: Kemalizm*, (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 529-545.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (2004). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*, 8. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Canbaz Yumuşak, F. (2012). "Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği", *Bilgi*, 61, 47-70.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*, (Çev: M. Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Georjeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, (Çev: A. Berktay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Göktürk, A. (1982). *Ada: İngiliz Yazınında Ada Kavramı*. Adam Yayınları, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (1974). *Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar – Cilt 7*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (1995). *Düşünce Tarihi*, 6. Baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- İnsel, A. (2005). "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce – Cilt 7:*

- Liberalizm*, (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil), İletişim Yayınları, İstanbul, 41-74.
- Kadioğlu, A. (1998). "Laiklik ve Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri", *Defter*, 33, 41-63.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1967). *Zoraki Diplomat*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1984). *Politikada 45 Yıl*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2015). *Ankara*, 32. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, E. (2007). "Kemalist Perspectives in Early Republican Literary Utopias", *New Perspectives on Turkey*, 36, 53-70.
- Omay, M. (2009). "Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme", *Sosyoloji Dergisi*, 3/18, 1-14.
- Özcan, U. (1996). İmparatorluktan Cumhuriyete *Kimlik Değişimi: Ahmet Ağaoğlu'nun Hayatı, Dönemi ve Düşünceleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.
- Öztürk, N. (1992). Çağdaş Türk Edebiyatında Ütopya. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi.
- Peker, R. (1935). "Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Peker'in Söylevi", *Ülkü*, V/28, 247-259.
- Peker, R. (1936). "Uluslaşma-Devletleşme", *Ülkü*, VII/41, I-VII.
- Peker, R. (1984). İnkılâp Dersleri, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Shissler, A. H. (2002). *Between Two Empires: Ahmet Ağaoğlu and the New Turkey*, I. B. Tauris.
- Soyak, H. R. (1972). *Atatürk'ten Hatıralar (Cilt 2)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Şener, M. (2015). "1923-1945: Burjuva Uygarlığının Peşinde", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, (Haz: G. Atılgan, C. Saraçoğlu ve A. Uslu), Yordam Kitap, İstanbul, 195-339.
- Talay, B. (2009). "Yakup Kadri Karaosmanoğlu", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce – Cilt 2: Kemalizm*, (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 430-441.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: V, İçtima: 1, Cilt: 12, 8.6.1936.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2008). "Kadro ve Kadrocuların Öyküsü", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce – Cilt 8: Sol*, (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 600-619.
- Timur, T. (2013). *Türk Devrimi ve Sonrası*, 7. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Tökin, İ. H. (1934a). "Millet İçinde Sınıf Mes'elesi (II). *Kadro*, 26, 20-26.
- Tökin, İ. H. (1934b). "Beş Senelik Programın Manası", *Kadro*, 27, 26-30.
- Tör, V. N. (1932a). "Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına", *Kadro*, 1, 6-9.
- Tör, V. N. (1932b). "Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına (2)", *Kadro*, 2, 9-14.
- Tör, V. N. (1932c). "Değişen Cihan Münasebetleri İçinde Türkiye", *Kadro*, 5, 13-18.
- Tör, V. N. (1932d). "Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lâzım? *Kadro*, 6, 13-18.
- Tör, V. N. (1932e). "İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti", *Kadro*, 10, 13-19.
- Tör, V. N. (1932f). "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti", *Kadro*, 11, 17-21.
- Tör, V. N. (1933a). "Bizde Hususî Teşebbüsün Zaferi", *Kadro*, 13, 10-16.
- Tör, V. N. (1933b). "Devletçilik Karşısında Zümre Menfaati ve Münevverler Mukavemeti", *Kadro*, 21, 15-20.
- Trak, A. (1983). "Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (4. Cilt)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1085-1089.
- Türkeş, M. (2009). "Kadro Dergisi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce – Cilt 2: Kemalizm*, (Ed: T. Bora ve M. Gültekingil), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 464-476.
- Varel, A. (2021). "Avrupa'nın Tarihsel Gelişimine Üç Farklı Bakış, Üç Farklı Siyaset: Recep Peker, Ahmet Ağaoğlu ve Şevket Süreyya Aydemir", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/45, 381-416.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Yılmaz, M. (1993). "Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı", *Türkiye Günlüğü*, 23, 56-71.

Yumuşak, F. B. (2016). "Ankara Romanında Kimlik Bunalımı", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7/1, 639-652.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).